

Södertörns högskola

Litteraturvetenskap med genusinriktning

Väninnor, älskarinnor och goda styvmödrar

Kvinnliga vänskapsrelationer i tre svenska romaner 1836-1857

D-uppsats vt 2007

Maria Lappea

Handledare: Claudia Lindén

Abstract

This study focuses on romantic friendship between women in three Swedish novels written between 1836 and 1857: Sophie von Knorring's (1797–1848) *Illusionerna* (1836), Fredrika Bremer's (1801–1865) *En dagbok* (1843) and Marie Sophie Schwartz' (1819–1894) *En fåfång mans hustru* (1857). Also, the connection between women and passion as well as the interesting occurrence of step- and foster mothers is looked upon in the study.

The romantic friendship is freely expressed in these novels; love between women is neither presented as unnatural or unchaste. It both challenges the heterosexual matrix' claim on intelligibility and its rules for how desire should be expressed. With the room of one's own as a figure the romantic friendship upholds a special place in the text and can be presented both as an alternative to other relations and as an utopian reality to long for.

The relationships between women and men in the novels are on the other hand presented as problematic and therefore, again, in conflict with the heterosexual matrix' claim on naturalness. Passion in this form is potentially dangerous and must be controlled. Instead of the traditional view on the sexes an alternative model consisting of rational women and emotional men takes place. Love based on reason and friendship makes important components in the efforts made to solve the heterosexual problem. The equality these women long for in their relationships with men is despite these solutions not possible to combine with an artistic career. When the heterosexual couples unite the women must solely devote their life to husband and children.

On the contrary of the image of the wicked stepmother these novels introduce the step- and foster mother as a heroine, capable of loving altruism. Relationships between women form strong networks in the text which defy the socially organized sexuality. Through these alliances and formations of alternative kinship systems the women initiate an escape from the patriarchal oppression and challenge the heterosexual norm which rules society.

Innehållsförteckning

1.	Inledning	5
	Urval, metod och frågeställningar	6
2.	Kvinnan och romanen	9
3.	Kärlek och vänskap	15
	Romantisk vänskap	18
	Obligatorisk heterosexualitet	21
	Goda styvmödrar?	23
4.	Tidigare forskning och referat	26
	<i>Illusionerna</i> (1836)	26
	<i>En dagbok</i> (1843)	28
	<i>En fåfång mans hustru</i> (1857)	30
5.	Väninnor	33
	På sängkanten	35
	Det dygdiga alternativet	40
	Tills döden skiljer oss åt	43
6.	Älskarinnor	46
	Den problematiska heterosexualiteten	52
	Corinne och kvinnorna	54
7.	Goda styvmödrar	58
	Alternativt släktskap	60
	Moderskärlek?	62
8.	Sammanfattning	65
9.	Litteraturförteckning	67

1. Inledning

'Chloe tyckte om Olivia...' Ryck nu inte till. Rodna inte. Låt oss så här alldeles ensamma medge, att sådant understundom händer. Ibland tycker kvinnor faktiskt om kvinnor.¹

Virginia Woolfs påstående i *A Room of One's Own* (1929) får stå som utgångspunkt för min uppsats. Woolfs konstaterande att "alla dessa förhållanden kvinnor emellan är för enkla. Det är så mycket, som har utelämnats, som har fått förbli oprövat" har inspirerat min läsning.² Precis som Woolf fann jag det egendomligt att kvinnor i litteraturen varit sedda främst i relation till det andra könet.

En annan viktig inspirationskälla var Lillian Fadermans undersökning av romantisk vänskap mellan kvinnor. Benämningen romantisk vänskap var vanligt förekommande under 1700-talet beträffande kärleksfulla relationer, oftast mellan kvinnor i medel- och överklass. I Fadermans studie har begreppet en vid definition, men det är inte enligt henne korrekt att stämpla dessa kärleksfulla relationer mellan kvinnor som lesbiska, även om det är kärlek mellan kvinnor det handlar om. Det är något annat det är fråga om, känslor som idag gått förlorade. Som Faderman skriver:

We have learned to deny such a depth of feeling toward any one but a prospective or an actual mate. Other societies did not demand this kind of suppression. What these women felt, they were able to say; and what they said, they were able to demonstrate. Their vows and their behavior may seem excessive to us, but they were no less genuine.³

I min uppsats vill jag belysa vänskapen mellan kvinnor i tre svenska romaner från 1800-talets första hälft. Med hjälp av ett queerteoretiskt perspektiv vill jag uppmärksamma dessa tidigare förbisedda relationer. En läsning utan intresse för tankar som Woolfs och Fadermans skulle

---

¹ Virginia Woolf, *Ett eget rum. Och andra essäer* översättning från engelskan av Jane Lundblad (Stockholm 1958), s. 94.

² *Ibid.*, s. 95.

³ Lillian Faderman, *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present* (New York 1981/2001), s. 84.

förmodligen inte ha uppfattat relationerna på samma sätt, eller ägnat dem intresse överhuvudtaget.

Urval, metod och frågeställningar

Titeln på Lillian Fadermans verk *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present* (1981), visar hur omfattande hennes undersökning är.⁴ Boken täcker in en mängd texter från 1500-talet och framåt. Upprinnelsen till min undersökning bottnade i en liknande intention, jag ville veta allt om vänskap mellan kvinnor i svensk litteratur. Formatet krävde dock en begränsning. Lillian Fadermans undersökning behandlar främst den engelskspråkiga litteraturen. I Sverige finns studier av 1700- och 1800-talets brev och dagböcker men inget om hur den romantiska vänskapen yttrar sig i den svenska romanlitteraturen. Min studie är baserad på romaner utgivna under seklets första hälft. I den mån vänskap mellan kvinnor varit föremål för undersökning har framför allt den senare delen av 1800-talet stått i fokus.⁵ Även om begreppet romantisk vänskap inte är reserverat för litteratur inom den romantiska genren blev denna till viss del utgångspunkt för min läsning. Jag har tagit till vara på Eva Borgströms uppmärksammande av en förskjutning i tiden gällande de kvinnliga författarnas relation till romantiken. Högromantikens avgränsning till 1810- och 1820-talen blir då en sanning med modifikation.⁶ Jag fann denna tidsperiod, 1800-talets första hälft, synnerligen spännande med romanens frammarsch som en kvinnornas genre. Romanerna är dessutom författade i en tid som stod inför omfattande förändringar vad gäller kvinnors rättigheter. Industrialiseringen och den kommande kvinnorörelsen skulle komma att förbättra situationen för många kvinnor. Texterna är dock skapade innan ett flertal av dessa förbättringar trätt i kraft, de vilar på gränsen till något nytt. De både speglar sin samtid och, menar jag, formulerar önskningar om vad som komma skall.

Av vikt för mitt urval var även den tidsmässiga placeringen före sexologins stora genomslagskraft mot slutet av seklet, innan intresset för att placera människor i sexuella kategorier tagit fart på allvar. Faderman skriver: "It seems then that a narrower interpretation

---

⁴ Jag använder mig av utgåvan från 2001 där texten är densamma som i originalet, dock har en ny introduktion tillfogats.

⁵ Och då främst Selma Lagerlöfs privata förhållanden.

⁶ Eva Borgström, *'Om jag får be om ölost'*. *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik* (diss. Göteborg 1991), s. 11f.

of what constitutes eroticism permitted a broader expression of erotic behavior since it was not considered inconsistent with virtue.”⁷ Innan uppdelningen i hetero- och homosexualitet finns alltså större möjligheter att uttrycka erotisk begär mellan två personer av samma kön.

Självklart har jag inte haft möjlighet att läsa all litteratur utgiven under denna period. Jag fann som sagt det tidiga 1800-talet i svensk litteraturhistoria speciellt intressant vad gäller kvinnliga författare och valde därför att koncentrera mig på dessa. Jag började med att läsa ett fåtal författare, min tanke var att om den romantiska vänskapen fått genomslag även i den tidiga svenska romanen borde jag kunna finna detta relativt omgående, och materialet gjorde mig inte besviken. Under läsningen fann jag dessutom ytterligare två teman som i min mening berikade studiet av romantisk vänskap: passion och fostermoderskap. Eftersom jag rör mig i det gränsland mellan kärlek och vänskap som det romantiska vänskapsidealet innefattar kändes det viktigt att undersöka relationerna till passion och begär. Passionen för det motsatta könet men också det begär som finns knutet till ett konstnärskap inkluderas här. Begäret kan riktas mot en man eller en kvinna men också, menar jag, ett konstnärskap. I de kvinnliga författarnas texter fann jag att passion ofta innebar problem, begäret innebär inte uteslutande någon positiv kraft i texten. Förekomsten av fostermodrar i romanerna ligger också nära temat romantisk vänskap, då det mellan fostermor och fosterdotter ofta råder en stark vänskap. Det alternativa släktskap dessa representerar är också intressant i sig.

För att kunna fokusera mina resonemang valde jag slutligen ut tre romaner från och med 1830-talet, romanens genombrottsdecennium, fram till och med 1850-tal: Sophie von Knorrings (1797–1848) *Illusionerna* (1836), Fredrika Bremers (1801–1865) *En dagbok* (1843) och Marie Sophie Schwartz (1819–1894) *En fåfäng mans hustru* (1857).⁸ Jag fann dessa romaner mest representativa för mina teman samtidigt som de uppvisade intressanta variationer på vänskap.

I sin text ”Medusas skratt” från 1975 skriver Hélène Cixous att ”skrivandet är *själva möjligheten till förändring*, det rum där en subversiv tanke kan bryta fram som förebud om en

---

⁷ Faderman (2001), s. 33.

⁸ Sophie von Knorring, *Illusionerna* (Stockholm 1836), Fredrika Bremer, *En dagbok* (Stockholm 1843), Marie Sophie Schwartz, *En fåfäng mans hustru. Berättelse af Fru M. S. S.**** (Stockholm 1857). Jag har genomgående använt mig av förstautgåvor med undantag för Knorrings roman där jag hänvisar till Sophie von Knorring, *Illusionerna* (Stockholm 2000). Utgiven med inledning och kommentarer av Theres Kessler Agdler. Hänvisningar till dessa texter kommer att göras inom parentes löpande i texten.

omvandling av de sociala och kulturella strukturerna”.⁹ Det litterära rummet som ett möjligheternas rum har inspirerat mig i min läsning, tanken att texten kan användas som ett verktyg för eller uttrycka en önskan om förändring. Eva Heggstad uppmärksammar i *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850-1950* (2003) hur kvinnors förbättrade livsvillkor till trots, litteraturen talar ett annat språk. Ett gemensamt tema hon funnit hos de kvinnliga författare hon undersökt är ”drömmen om en annan verklighet, en verklighet som innebär en befrielse från patriarkatets urgamla förtryck”.¹⁰ En vid definition av utopibegreppet kan enligt Heggstad beskrivas som ”längtan efter en bättre värld”.¹¹

Även om inte patriarkatets förtryck står i fokus i min undersökning har jag tagit fasta på Heggstads tankegångar kring spelet mellan utopi och verklighet i de kvinnliga författarnas texter. Jag har inte velat frikoppla texterna från sin samtid men är medveten om att min teori och mina teman styr tolkningen. Frågorna jag ställt mig under läsningen lyder: Vilken betydelse har vänskap mellan kvinnor i romanerna, och hur skildras den? Vad har vänskap för betydelse i förhållande till kärlek och passion? Vilken betydelse har passion, främst för romanernas kvinnor? Och vilken funktion har styv- och fostermodrarna i texten?

Inledningsvis ges en presentation av de kvinnliga romanförfattarnas situation och tiden för romanens genombrott. Därefter förklaras uppsatsens teman – vänskap, kärlek och styvmoderskap – och teori närmare. Innan analysen tar vid har jag valt att placera en orientering i den tidigare forskningen kring huvudromanerna samt korta referat.

---

⁹ Hélène Cixous, ”Medusas skratt” översättning från franskan av Sven-Erik Torhell i *Kvinnopolitiska nyckeltexter*, red. Johanna Esseveld och Lisbeth Larsson, (Lund 1996), s. 241.

¹⁰ Eva Heggstad, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850-1950* (Stockholm/Stehag 2003), s. 12.

¹¹ *Ibid.*, s. 16.

2. Kvinnan och romanen

Under den första hälften av 1800-talet etablerar sig romanförfattarinnan som en kraft att räkna med på den växande svenska litterära marknaden. Som genre var romanen fortfarande relativt ny. I början av seklet stod främst de franska, tyska och engelska romanerna de svenska läsarna till buds.¹² Under 1830-talet förändras bilden, vilket både Birgitta Holm i *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse* (1981) och Åsa Arping i *Den anspråksfulla blygsamheten* (2002) skildrat. Den svenska medelklassrealismen och den borgerliga romanen grundas i stor utsträckning i och med Fredrika Bremers, Sophie von Knorrings och Emilie Flygare-Carléns författarskap, av Holm benämnda som det kvinnliga klöverbladet.¹³ När Fredrika Bremers *Teckningar utur Hvardagslifvet*, där *Familjen H**** ingår, publicerades 1828-31 var romantikens storhetstid i Sverige förbi.¹⁴ I takt med det framväxande borgerskapet saluförs ”en ny typ av roman med anspråk på aktualitet, vardaglighet och ’sanning’” på en ny litterär marknad.¹⁵

Både Karen Klitgaard Povlsen och Lise Busk-Jensen tar i sina texter i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* upp preciösernas salonger i 1600-talets Frankrike. I dessa och i upplysningsförfattarnas texter rådde ett likhetstänkande eller till och med en kvinnoidealiserings.¹⁶ Mycket förenklat skulle man kunna tala om två gångbara kvinno typer: ”salongernas emanciperade kvinna, där en ’ren själ’ byggde på bortträngning av familjesamvaron, husmodersrollen och könsskillnaden, och den gamla patriarkaliska

---

¹² Se till exempel Margareta Björkman, ”Nya intressanta böcker’. Populär läsning från Carl Conrad Behns lånbibliotek” i *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*, red. Yvonne Leffler, (Karlstad 1993). Björkman redogör för beståndet i ett populärt lånebibliotek vid sekelskiftet.

¹³ Birgitta Holm, *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse* (Stockholm 1981), s. 18.

¹⁴ Som jag nämnt tidigare går denna avgränsning dock att ifrågasätta.

¹⁵ Åsa Arping, *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt* (diss. Stockholm/Stehag 2002), s. 12. Arping hänvisar även till Arne Melbergs verk *Den litterära institutionen. Studier i den borgerliga litteraturens sociala historia* (Stockholm 1975) för karaktäristiken av ett nytt medielandskap och en ny litterär marknad.

¹⁶ Karen Klitgaard Povlsen, ”Mellan hovkultur och vardagsrum” och Lise Busk-Jensen, ”Glansen från Madonnan” båda i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993).

familjens syn, där 'husslaven' (som det latinska ordet familia betyder) var underkastad en entydigt könsbaserad makthierarki."¹⁷ I den på 1800-talet framväxande medelklassen sker en förening av de båda typerna i "den romantiska intimsfärens kvinna".¹⁸

Synen på könen som kompletterande varandra, högromantikens polariserade könsideal och det borgerliga samhällets framväxt bidrar sammantaget till en rörelse bort från 1600- och 1700-talens likhetstankar.¹⁹ Gränsdragningen mellan kvinnligt och manligt blir skarpare, de två könen tilldelas helt olika livsplatser. "Denna sfärindelning utifrån människors förmenta biologiska och psykologiska olikhet låg till grund för hur det nya samhället kom att organiseras", skriver Arping.²⁰ Mannens plats var i det offentliga, kvinnans i hemmet. Denna plats i intimsfären som komplement till mannen, enligt Busk-Jensen först presenterad i Jean-Jacques Rousseaus *Émile* (1762), kunde delvis tacksamt mottagas som ett alternativ till de två tidigare kvinnotyperna. Men Rousseaus åsikter utsattes även för kritik, tidigt av Hedvig Charlotta Nordenflycht i dikten "Fruentimrets försvar" (1762) och av Mary Wollstonecraft i *A Vindication of the Rights of Woman* (1792).²¹

"Den ökande individualismen tydliggjorde att kvinnornas individuella liv lämnades mindre spelrum än mannens", skriver Busk-Jensen.²² Detta spelrum vilade dessutom i stor utsträckning på en mans välvilja. När Emilia i *Familjen H**** tvekar inför sitt stundande giftermål menar Holm att hon synliggör en för det tidiga 1800-talets kvinnor högst aktuell problematik, "nämligen det faktum att kvinnan överlämnar sig i en helt okänd människas våld".²³ I de flesta fall stod en kvinna under hela sitt liv under förmyndarskap, först under faderns och därefter den äkta mannens. Tillgång till utbildning, litteratur och skrivande vilade

---

¹⁷ Lise Busk-Jensen, "Glansen från Madonnan" i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993), s. 50.

¹⁸ *Ibid.*, s. 47.

¹⁹ Om utvecklingen från en- till tvåkönsmodell se Thomas Laqueur, *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud* (Cambridge, Mass., 1990). För vidare läsning om kvinnosynen i Sverige på 1600- och 1700-talen se Ruth Nilsson, *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren* (diss. Lund 1973).

²⁰ Arping (2002), s. 18.

²¹ Om kvinnors Rousseauläsningar se Mary Seidman Trouille, *Sexual Politics in the Enlightenment. Women Writers Read Rousseau* (New York 1997).

²² Busk-Jensen (1993), s. 51.

²³ Holm (1981), s. 53.

till stor del på deras välvilja. Först i mitten av 1840-talet fick kvinnor lika arvsrätt och så småningom fler möjligheter till arbete.²⁴

Utifrån dessa förhållanden ter det sig naturligt att hemmet blir utgångspunkten för de kvinnliga författarna. Tillsammans med Virginia Woolf kan Holm konstatera att vardagsrummet är deras observationsfält och att det var erfarenheterna därifrån de hade att bygga på.²⁵ Men ett kvinnolivs erfarenheter måste också ett otal gånger ha stått som hinder för skapandet, ett flertal av dem redogör Woolf för i sin klassiska essä *A Room of One's Own* (1929). Förutom behovet av de femhundra punden om året och det egna rummet pekar hon på avsaknaden av en tradition: ”Eftersom frihet och uttrycksrikedom är konstens kärna, måste ju en sådan brist på tradition ha tårt hårt på kvinnornas förmåga att skriva.”²⁶ Om en kvinna kom så långt att hon förde pennan till pappret för att skapa krävdes därefter modet att våga publicera. Woolf ansåg 1929 att det var ”på tiden att man tog ett mått på avskräckandets nedslående inverkan på konstnärssinnet [...]” vilket kanske inspirerat Arping.²⁷ Om Woolf ansåg att försöken att anpassa sig till rådande normer och blidka kritiken skapade oönskade skavanker i romanerna menar istället Arping ”att dessa ’skavanker’ innebar betydligt mer än avsteg från ’själva saken’. Snarare utgjorde de en nödvändig utgångspunkt i samtidens kvinnliga romanskrivande: hur tar man till orda i ett klimat som föreskriver ens tystnad?”²⁸

Vid tiden för den svenska romanens genombrott debatterades dess vara eller icke vara för fullt. Inte bara skrivande kvinnor ifrågasattes utan även läsandet i sig. I *Julie eller Den nya Héloïse* (1761) avråder Rousseau starkt från kvinnors läsande av just romaner och som Arping visar sätter också denna problematik spår i de kvinnliga författarnas texter.²⁹ Att kvinnor trots allt skrev romaner har inget enkelt svar. Woolf noterar att ”alla litteraturens äldre former var stelnade och befästa vid den tidpunkt, då hon blev författare. Det var bara romanen, som var tillräckligt ung för att ligga mjuk i hennes händer [...]”³⁰ Romanen hade dessutom oftast haft låg status och betraktats därför som just kvinnlig, men i samband med den växande

---

²⁴ För en översikt se Gunnar Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (diss. Göteborg 1960).

²⁵ Holm (1981), s. 50.

²⁶ Woolf (1958), s. 89. För vidare läsning se även Sandra M. Gilbert & Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* (New Haven 1979).

²⁷ Woolf (1958), s. 63f.

²⁸ Arping (2002), s. 245.

²⁹ Se särskilt kapitel 6: ”Fantasi eller verklighet. Den vilseförda läsarinnsans val” i Arping (2002).

³⁰ Woolf (1958), s. 90.

marknaden komplicerades detta. ”Efter hand ökade hierarkiseringen och könsuppdelningen även inom genren”, skriver Arping.³¹ Kvinnors romaneska romaner ställdes mot mäns riktiga, mer realistiska, mer ”verkliga” romaner.³² Den till en början låga statusen gjorde trots det romanen möjlig för kvinnor att ta sig an. Som Arping formulerar det hördes inte kvinnor på samma sätt som män på grund av samhällets värderingar och rådande kulturklimat, men de utnyttjade ändå de möjligheter som fanns ”att samtala med och förändra rådande konventioner och ideal”.³³ Arping tar också fasta på Carla Hesses studie av franska författares väg in i moderniteten i vilken hon betonar vikten av det kommersiella förlagssystemet.³⁴ Det innebar ”nya möjligheter för skrivande kvinnor att framträda och omformulera både sig själva och offentligheten”, skriver Arping.³⁵ Därmed ifrågasätts också möjligheten av en strikt uppdelning i offentligt och privat. Om vi återvänder till den begränsade livssfären, hemmet, vardagsrummet, menar således Arping att denna kvinnoroll var möjlig att utnyttja. Domesticeringen kvinnor utsattes för innebar ”också ett rum att skriva in sig i, exploatera och överskrida”.³⁶ Detta menar också Holm att Fredrika Bremer lyckades med, ”inom familjeromanens och den husliga realismens ram tar [hon] upp stora religiösa, kulturella och psykologiska problem”.³⁷ Romanen innebar alltså inte bara en möjlighet för kvinnor att skildra sin samtid utan också att skapa alternativa världar. Inifrån sina begränsade livsrum kunde de visa på problem men även skriva fram nya utopiska rum.

Dessa olika funktioner får också betydelse för mötet mellan det romantiska och det realistiska. De kvinnliga författarna tog till sig kraven på en mer verklighetstrogen roman samtidigt som deras uppväxt sannolikt präglats av läsning av de romaneska romanerna. Holm visar exempelvis på hur detta sätter spår i Bremers *Familjen H****. Ofta diskuteras även andra romaner och författare i romanerna. Holm konstaterar att det i Sophie von Knorrings debutverk, *Cousinerna* (1834), omnämns inte mindre än sextio författare, flertalet av dem utländska.³⁸ Så småningom blir också de svenska författarna och deras verk föremål för

---

³¹ Arping (2002), s. 182.

³² För en utförligare beskrivning se Nina Björk, *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön* (Stockholm 1999) särskilt kapitel 3: ”Emma Bovarys läsning”.

³³ Arping (2002), s. 17.

³⁴ Carla Hesse, *The Other Enlightenment. How French Women Became Modern* (Princeton 2001).

³⁵ Arping (2002), s. 21.

³⁶ Ibid.

³⁷ Holm (1981), s. 37.

³⁸ Ibid., s. 33.

diskussion i sina kollegors verk, ett känt exempel är Carl Jonas Love Almqvists *Det går an* (1839).³⁹ En måhända ännu viktigare text för de kvinnliga författarna presenterar Toril Moi i sin artikel ”*Corinne* – kvinnornas grundläggande modernitetsmyt”.⁴⁰ I sin text visar hon att Mme de Staëls roman *Corinne ou L’Italie* (1807) är lika viktig för förståelsen av moderniteten som Goethes *Faust* (1808).⁴¹ Hon utnämner dessutom *Corinne* till ”själva urtexten för 1800-talets kvinnliga romanförfattare”, vilket jag är beredd att hålla med om.⁴² Dess inverkan är även mer eller mindre tydlig i romanerna som är föremål för denna undersökning.

Mme de Staëls roman är berättelsen om det kvinnliga geniet Corinne och den skotske lorden Oswald Nevil. Hon är vacker, intelligent och poetiskt och dramatiskt begåvad. Tillsammans utforskar de Rom och Italien men trots förälskelse tar Oswald inte henne med sig tillbaka till England. Han förmodar att hans avlidne far inte skulle ha uppskattat en kvinna som Corinne. Han gifter sig i stället med Lucile, i själva verket Corinnes halvsyster och hennes totala motsats. För Corinne som följt efter Oswald till England innebär detta dödsstötten. Hon reser tillbaka till Italien där hon långsamt tynar bort, hon dör i samma ögonblick som Oswald kommer för att se henne en sista gång. Enligt Moi inkarnerar Corinne modernitetens problem för kvinnor. Dessutom utgör romanen, Corinnes offentliga triumf och privata nederlag, kvinnans grundläggande modernitetsmyt.⁴³ Corinne, skriver Moi, ”dukar under av den splittring mellan offentligt och privat som drabbar kvinnor med särskild kraft under tiden efter den franska revolutionen”.⁴⁴ Som vi sett förlorar salongskvinnan sin plats i den nya borgerligheten. Men Corinne vill inte reduceras till den nya intimsfärens kvinna, hon ”försöker lösa ett dilemma som karakteriserar moderniteten för kvinnor, men inte för män, nämligen konflikten mellan mänsklighet och kvinnlighet”.⁴⁵ Moi sammanfattar det som att:

---

³⁹ Om ”Det går an-debatten” se till exempel Borgström (1991) och Karin Westman Berg, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (diss. Göteborg 1962).

⁴⁰ Toril Moi, ”*Corinne* – kvinnornas grundläggande modernitetsmyt” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr. 3/2004.

⁴¹ Första och enda svenska utgåvan *Corinna, eller Italien. Af fru Staël v. Holstein* översättning från franskan av C. Gyllenram (Stockholm 1808-09).

⁴² Moi (2004), s. 23.

⁴³ *Ibid.*, s. 25.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 26.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 27.

Corinne handlar om det nästan omöjliga försöket att finna en egen röst i en ny värld, den handlar om isolering och om känslan av att vara okänd. Och den visar att en kvinna som vill respekteras som kvinna, individ och människa inte hälsas välkommen in i modernitetens värld.⁴⁶

---

⁴⁶ Ibid., s. 31.

3. Kärlek och vänskap

En absolut gräns mellan kärlek och vänskap är svår att dra, temat har sysselsatt filosofer och författare allt sedan antiken. Min historik låter jag ta avstamp i 1600-talets salongskultur. Inger Holmquist beskriver i *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur* (2000) de franska 1600-tals preciösernas kärleksideal: ”ett slags nyplatoniskt kärleksideal som betonar själsfrändskapen mellan könen, det preciöserna kallade ’den ömma vänskapen’. Mot detta kärleksideal stod för preciöserna å ena sidan äktenskapet, å andra sidan lidelsen. Preciöserna betraktade äktenskapet och kärleken som oförenliga storheter”.⁴⁷ Med preciösernas hävdande av det kvinnliga intellektet och med deras långtgående äktenskapskritik kan de betraktas som förkämpar för kvinnors frigörelse. Äktenskapskritiken innebar däremot inte att de hyllade någon utomäktenskaplig passion, samtidens syn på kvinnor och sexualitet möjliggjorde knappast detta.

I *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet* (1999) nämner Louise Vinge i sitt avsnitt ”Ömhet, kärlek, dygd och vänskap” att vänskapen mellan man och hustru prisades som grund för äktenskaplig lycka i en bröllopsdikt från 1768.⁴⁸ Också kvinnor ansågs alltså vara förmögna dessa känslor. Men, skriver Vinge, vid ”sidan av den kärlekslära som betonade känslan som grund för ’ömhet’ och ’dygd’ och som påverkade kvinnosynen i riktning mot ett jämställdhetsideal levde naturligtvis andra attityder kvar, sådana som reducerade kvinnan till ett snart förbrukat objekt för mannens lust”.⁴⁹ Även Sten Högnäs fäster uppmärksamheten på den äktenskapliga vänskapskaraktären. Högnäs menar i sitt kapitel

---

⁴⁷ Ingrid Holmquist, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur* (Stockholm/Stehag 2000), s. 29. Formuleringen ”den ömma vänskapen” är hämtad ur Sissel Lie, ”Preciöserna i 1600-talets Frankrike” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4/1982, s. 12.

⁴⁸ Louise Vinge, ”Ömhet, kärlek, dygd och vänskap” i *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*, red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén, (Stockholm 1999), s. 15.

⁴⁹ Ibid.

”Lidelsefull vänskap och förnuftig kärlek” att känslomheten kräver allt mer plats under 1700-talet.⁵⁰ Förklaringen till de passionerade vänskapsförhållandena anser Högnäs självklar:

Äktenskapet är en alltför seriös institution för att en så okontrollerbar kraft, en kanske förödande passion, skall tillåtas göra intrång här. Vänskaper däremot går i kras, slits sönder av passionens krafter utan alltför allvarliga sociala eller ekonomiska konsekvenser. Här kan den hämningslösa känslökulten utvidga sitt revir. Så utvecklas vänskapen mot det alltmer hektiskt passionerade, samtidigt som det goda äktenskapet i stället skall hållas samman av en mycket balanserad vänskaplighet.⁵¹

Till viss del kan jag hålla med om Högnäs resonemang. Det förklarar emellertid inte de passionerade vänskapsförhållandenas fortlevande långt efter det att äktenskaplig passion och kärlek börjat förespråkas. Dessutom anser jag att vänskapen ofta var och uppfattades som en lika seriös institution som äktenskapet.

Det är tydligt att kärleken mellan man och kvinna, oavsett äktenskap eller ej, inte var problemfri. Det går att utläsa en dubbelhet när det gäller synen på sexualitet och passion. Föreställningen om kvinnor som asexuella står jämsides med bilden av kvinnor som känslostyrda, oförmögna att hantera sina passioner. Det samma gäller för män, den romantiska känslostyrda mannen står jämsides med den rationella, kontrollerade. I sin artikel ”Mary Wollstonecraft och filosofin som feminism” diskuterar Claudia Lindén Wollstonecrafts syn på kärlek, vänskap och äktenskap, ”kärleken för henne är bara ytlig sexuell attraktion medan vänskapen är något mycket större än det vi idag menar med vänskap”, skriver Lindén.⁵² Wollstonecraft använder sig av Aristoteles vänskapsideal men i feministisk omarbetning. Lindén konstaterar att ojämlikheten

mellan man och kvinna som rådde vid Wollstonecrafts tid låg inbakad i själva kärleksbegreppet. Genom att istället tala om äktenskapets fundament som vänskap och respekt blottlägger Wollstonecraft på ett skriande tydligt sätt att det vanligtvis verkligen inte handlade om det, utan om en maktrelation mellan husbonden och hans livegna. [...] Genom vänskapsidealet kunde Wollstonecraft stipulera möjligheten av en mer jämbördig relation mellan man och kvinna.⁵³

---

⁵⁰ Sten Högnäs, ”Lidelsefull vänskap och förnuftig kärlek” i *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*, red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén, (Stockholm 1999), s. 19.

⁵¹ *Ibid.*, s. 20.

⁵² Claudia Lindén, ”Mary Wollstonecraft och filosofin som feminism” i *Glänta* nr 1-2/2001, s. 137.

⁵³ *Ibid.*, s. 137f.

Denna användning av vänskapsidealet som jämställdhetsstrategi får vi anledning att återvända till i läsningen av romanerna.

Eva Lis Bjurman redogör i *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärleksidealen 1750-1830* (1998) för framväxandet av en ny syn på äktenskapet. ”Det nya kärleksäktenskapet ersatte långsamt det gamla förnuftsäktenskapet”, skriver Bjurman.⁵⁴ Föräldrarnas ekonomiska intressen skulle inte längre styra valet av partner utan kärleken, som betraktades närmast som en naturkraft, men som Bjurman uppmärksammar hade inte de borgerliga kvinnornas ekonomiska situation förändrats. Kvinnorna var fortfarande i de flesta fall beroende av giftermål. Därmed ”uppstod en svår konflikt mellan kravet på kärlek och kravet på försörjning”, skriver Bjurman.⁵⁵ Hon tecknar i sin undersökning tre stadier i synen på äktenskap och kärlek, från formen av en överenskommelse till styrd av kärlek. Där emellan placerar Bjurman kärleken byggd på förnuft, en känsla som kan styras och påpekar att detta stadium inte uppmärksammats av tidigare forskning. Kärlek med förnuft finner hon i stor utsträckning i sitt eget material bestående av brev, dagböcker och memoarer.⁵⁶ Berättelserna står på gränsen till något nytt, Bjurman skriver att vi

kan se hur kärleksideologin långsamt vinner terräng, åtminstone som idé, men också att denna underställs förnuftet. Det tycks också vara så att föreställningen om kärlek som en nödvändig grund för äktenskapet når de unga via skönlitteraturen, medan förnuftsbudskapet framförs i rådgivningsböckerna.⁵⁷

Tvärt emot detta antagande visar Maria Löfgren i sin avhandling *Emancipationens gränser. Emilie Flygare-Carléns 1840-talsromaner och kvinnans ställning* (2003) hur den romantiska kärleken målas i dystra färger i Flygare-Carléns författarskap. Kärleken är ”någonting som både psykiskt och fysiskt bryter ned berättelsens individer. Detta gäller särskilt de kvinnliga huvudpersonerna”, skriver Löfgren.⁵⁸ Den romantiska kärleken hyllades således inte enbart i romanerna, de uppvisar tvärtom liksom Wollstonecraft en kunskap och ett gehör för de komplikationer den innebar för verklighetens kvinnor. I uppsatsens romaner framstår också

---

⁵⁴ Eva Lis Bjurman, *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750-1830* (diss. Stockholm/Stehag 1998), s. 15.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 17.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 138f.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 149.

⁵⁸ Maria Löfgren, *Emancipationens gränser. Emilie Flygare-Carléns 1840-talsromaner och kvinnans ställning* (diss. Stockholm/Stehag 2003), s. 33.

relationer mellan kvinnor och män ofta som problematiska. Heterosexualiteten formuleras således som ett problem romantexten arbetar med att lösa. Som vi ska se nedan har frågan om kärlek också betydelse för synen på vänskap.

Romantisk vänskap

Man kan ta mig för galen eller något ännu värre, men det som är säkert är att om någon någonsin varit förälskad i en kvinna så är det jag. Det spelar ingen roll vilka känslor jag hyser för er men de är alltför angenäma för att jag skulle överge dem. Utan tvivel skulle man kunna ta mig för en viss Drottning när man läser detta, men det är mig likgiltigt. Att älska er är mitt livs lycka.⁵⁹

Hedvig Elisabeth Charlotta till Sophie Piper 17/7 1780.

Christina Sjöblad har i sin undersökning *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (1997) funnit att samhället vid denna tid inte fördömde denna typ av romantisk vänskap mellan kvinnor. Hedvig Elisabeth Charlotta, gift med Karl XIII, kunde fritt uttrycka sin kärlek för väninnan Sophie Piper. Citatet skvallrar trots det även om en medvetenhet om det inte helt ofarliga i att en kvinna älskar en annan kvinna. Den Drottning som åsyftas är vår könsöverskridande Drottning Kristina, beryktad för sitt förhållande till hovdamen Ebba Sparre.

Den svenska forskningen om romantisk vänskap mellan kvinnor har liksom Sjöblads främst behandlat brev och dagböcker, de svenska romanerna har ännu inte ingående undersökts.⁶⁰ Den som mest utförligt undersökt den romantiska vänskapen, både i efterlämnade dokument och i skönlitteratur är Lillian Faderman i *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present* (1981). Om 1600-talets kvinnor skriver Faderman i likhet med Holmquist ovan: ”These women

---

⁵⁹ Citatet hämtat ur Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (Stockholm 1997), s. 235, översättning från franskan av Sjöblad.

⁶⁰ Viss fokus har dock lagts vid Selma Lagerlöfs privata förhållanden se till exempel Ying Toijer-Nilsson, *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan* (Stockholm 1992), Eva Helen Ulvros, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf* (Lund 2001), Lisbeth Stenberg, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* (diss. Göteborg 2001). Dessa gäller dessutom en senare tidsperiod än min.

learned from Renaissance writers the ideals of Platonism, in which perfect friendship was seen as superior to sexual love. Impassioned asexual love could thus take as its object a male or a female indiscriminately. For seventeenth-century women the object was not infrequently another woman.”⁶¹ Hon uppmärksammar även att preciöserna hade goda anledningar att misstro män och äktenskap. De ville vara autonoma individer och respekteras för sitt intellekt, svåra krav att förena med den tidens äktenskaps- och kvinnosyn. Den romantiska vänskapen mellan kvinnor fortsatte att frodas i England och Frankrike långt in på 1800-talet. Under 1700-talets andra hälft blev den ett populärt tema i skönlitteraturen. Kvinnorna i denna litteratur finner mycket hos varandra att älska och beundra och de ser ofta på varandra som hela personer. Det är svårare att finna män i litteraturen som ser hela kvinnan och beundrar henne på samma sätt skriver Faderman.⁶²

Både i litteraturens värld och i världen utanför väckte den kvinnliga vänskapen i de flesta fall positiva reaktioner. Den känsla och hängivenhet unga kvinnor visade varandra uppskattades, deras vänskap kunde utifrån betraktas som en förberedelse för kommande äktenskap, även om väninnorna själva inte alltid uppfattade det så.⁶³ I fall av äktenskaplig olycka var dessutom den kvinnliga vänskapen ett dygdigt alternativ att vända sig till. Detta var också ett vanligt litterärt motiv, mot de olyckliga heterosexuella relationerna står de lyckliga kvinnor emellan. Angående den trots allt täta frekvensen av giftermål i fiktionen ger Faderman två förklaringar. Dels kunde inte författarna framstå som alltför äktenskapskritiska, men detta speglar även samtidens villkor, få kvinnor hade råd att välja bort giftermål.⁶⁴

Om kvinnlig romantisk vänskap skriver Faderman:

Women who were romantic friends were everything to each other. They lived to be together. They thought of each other constantly. They made each other deliriously happy or horribly miserable by the increase or abatement of their proferred love. They were jealous of other female friends (and certainly of male friends) who impinged on their beloved's time or threatened to carry away a portion of her affections. They vowed that if it were at all possible they would someday live together, or at least die together, and they declared that both eventualities would be their greatest happiness. They embraced and kissed and walked hand in hand, and some even held each other all night in sleep. But unless they were transvestites or

---

⁶¹ Faderman, (2001), s. 68.

⁶² Ibid., s. 108.

⁶³ Ibid., s. 75.

⁶⁴ Ibid., s. 105f.

considered ‘unwomanly’ in some male’s conception, there was little chance that their relationship would be considered lesbian.⁶⁵

Att den romantiska vänskapen mellan kvinnor snarare hyllades än misstänkliggjordes återkommer Faderman ofta till. Som hon beskriver i sitt förord var ett av hennes syften med *Surpassing the Love of Men* att skapa ett användbart lesbiskt förflutet, och en del i detta blir att visa att ömma relationer mellan kvinnor snarare accepterades än utmärktes som något avvikande eller onaturligt.

En av anledningarna till accepterandet var den allmänna synen på kvinnor som asexuella menar Faderman. De kunde hänge sig åt varandra på alla möjliga sätt eftersom både de själva och deras omgivning ansåg att de saknade sexualitet, skriver hon.⁶⁶ Men även om Faderman i sitt förord hävdar att hon inte är ute efter att bevisa huruvida dessa romantiska vänner hade sex eller ej, lutar hon ofta i sin undersökning åt att så förmodligen inte var fallet. Som det inledande citatet till detta avsnitt visar existerade dock en medvetenhet om att de romantiska känslorna mellan kvinnor kunde betyda något annat, någonting värre än galenskap. Andra forskare har också visat på andra erfarenheter och föreställningar om kvinnors vänskap och sexualitet, till exempel Emma Donoghue i *Passions Between Women. British lesbian culture 1668-1801* (1993) och Elizabeth Susan Wahl i *Invisible Relations. Representation of Female Intimacy in the Age of Enlightenment* (1999).⁶⁷ Att benämningar som homosexualitet eller lesbiskhet ännu inte tagits i bruk betyder inte att kunskapen om sexuella relationer mellan kvinnor inte fanns, men liksom Faderman uppfattar jag det som att dessa relationer för det mesta inte ansågs utgöra något hot vare sig mot manligheten eller mot samhällsordningen. Kanske på grund av kvinnors avsaknad av rättigheter, åtskilligt starkare band än de sexuella höll kvinnor bundna vid män. I takt med kvinnors ökade rättigheter och möjligheter krävs dock nya medel för att bibehålla dessa band.

I min undersökning delar jag delvis Fadermans intention. Jag är inte främst ute efter att spåra eventuella sexuella relationer mellan kvinnorna i romanerna, men mitt intresse är till stor del riktat mot relationer som skulle kunna sägas vara i konflikt med den heteronormativa

---

⁶⁵ Faderman (2001), s. 84.

⁶⁶ Ibid., s. 159.

⁶⁷ Emma Donoghue, *Passions Between Women. British lesbian culture 1668-1801* (London 1993), Elizabeth Susan Wahl, *Invisible Relations. Representation of Female Intimacy in the Age of Enlightenment* (Stanford 1999).

ordningen. Relationer som inte nödvändigtvis följer den heterosexuella matrisens krav på hur kvinnor respektive mäns begär ska riktas.

Obligatorisk heterosexualitet

Löggen om den obligatoriska kvinnliga heterosexualiteten påverkar feministisk forskning skrev Adrienne Rich 1980 i sin artikel ”Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens”.⁶⁸ Detta påstående har även varit en viktig utgångspunkt för min ingång i romanerna. Det innebär ett kritiskt förhållningssätt till att alltid betrakta kvinnor som stående i relation till män, och en möjlighet att upptäcka vikten av relationer kvinnor emellan. En heteronormativ läsning hade kanske inte haft möjlighet att uppfatta de relationer jag ska undersöka på samma sätt eller ägnat dem intresse överhuvudtaget. Min förhoppning är att ett queerteoretiskt förhållningssätt till texterna kommer att öppna upp dem för nya insikter. En av de viktigaste texterna för queeteorins framväxt är Judith Butlers verk *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (1990) och det är också i huvudsak hennes tankegångar jag grundar min läsning på.

I *Gender Trouble* analyserar Butler hur de tankemodeller som styr vår västerländska syn på kön och sexualitet är konstruerade och konstrueras. Våra könsidentiteter är resultat av den heterosexuella matrisen, enkelt uttryckt ett heterosexuellt kodat genussystem. I sin text kritiserar dock Butler det oproblematiske särskiljandet av kön och genus. Hon visar istället på att genus, de kulturella föreställningarna kring kön, är det verktyg genom vilket det naturliga könet skapas och får sken av ursprunglighet. Detta ursprungliga biologiska kön är i själva verket också en konstruktion. Med avstamp i Simone de Beauvoirs: ”Man föds inte till kvinna, man blir det”, skriver Butler att

there is no recourse to a body that has not always already been interpreted by cultural meanings; hence, sex could not qualify as a prediscursive anatomical facticity. Indeed, sex, by definition, will be shown to have been gender all along.⁶⁹

---

⁶⁸ Adrienne Rich, ”Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens” översättning från engelskan av Pia Laskar i *Kvinnopolitiska nyckeltexter*, red. Johanna Esseveld och Lisbeth Larsson, (Lund 1996), s. 233.

⁶⁹ Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (New York/London 1990/1999), s. 12.

Det heterosexuellt kodade genussystemet ger en uppfattning om könsidentiteter som följande på en naturlig heterosexualitet. Butler benämner denna praktik den heterosexuella matrisen. Denna kräver en uppdelning av könen i två kategorier, män och kvinnor, med tillhörande attribut det vill säga maskulina män och feminina kvinnor. Vidare kräver den en ”naturlig” länk mellan kön, genus, sexuell praktik och begär. Med Butlers ord:

‘Intelligible’ genders are those which in some sense institute and maintain relations of coherence and continuity among sex, gender, sexual practice, and desire. In other words, the spectres of discontinuity and incoherence, themselves thinkable only in relation to existing norms of continuity and coherence, are constantly prohibited and produced by the very laws that seek to establish causal or expressive lines of connection among biological sex, culturally constituted genders, and the ‘expression’ or ‘effect’ of both in the manifestation of sexual desire through sexual practice.⁷⁰

Som jag nämnde ovan är jag främst intresserad av de spektra av osammanhängande former Butler skriver om. En följdfråga blir således hur dessa ”oregelbundenheter” kan utmana den ordning de också är en del av. Enligt Butler skapas könen performativt, det vill säga genom ”the stylized repetition of acts through time [...]”.⁷¹ Här utgår hon från Jacques Derridas omformulering av J. L. Austins teorier om performativa yttranden. Yttrandet sker inte från en universell subjektsposition, det citerar redan befintliga yttranden. I en vidarearbetning av Jaques Lacans symboliska ordning skriver Butler i *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex"* (1993) att ”the law is no longer given in a fixed form *prior* to its citation, but is produced through citation as that which precedes and exceeds the mortal approximations enacted by the subject”.⁷² Möjligheten att utmana den heterosexuella matrisen finns sålunda inbyggd i dess struktur. Upprätthållandet av matrisen vilar på utförandet av korrekta citeringar eller upprepningar av handlingar, men exakta upprepningar är inte möjliga de innebär alltid en förskjutning från tidigare betydelse. Att citera den heterosexuella matrisen fel kan dessutom avslöja den som icke obligatorisk och utmana dess anspråk på naturlighet.

Användandet av begrepp som hetero- och homosexualitet i förhållande till de texter jag valt att undersöka kan inte sägas vara tidsmässigt korrekt. Talet om hetero- och homosexualitet

---

⁷⁰ Butler (1999), s. 23.

⁷¹ Ibid., s. 179.

⁷² Judith Butler, *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex"* (New York/London 1993), s. 14.

fick genomslag först under 1800-talets andra hälft. I artikeln ”Vi lutade hufvuden och hjertan till varann. Om kvinnors kärlek och vänskap på 1800-talet” (2004) skriver Eva Helen Ulvros:

Klassificeringen av sexualiteten får knytas samman med naturvetenskapernas iver att sätta allt i system. Från och med 1865 var sexuella relationer mellan kvinnor straffbara enligt lagen. Begreppet lesbiskhet lanserades i slutet av 1800-talet av läkarvetenskapen och förklarades som onormalt och sjukligt. Första belägget i Sverige för ordet lesbisk i bemärkelsen kvinnlig homosexualitet är från en ordbok från 1904, som ger definitionen ’onaturlig otukt mellan kvinnor’.⁷³

Trots detta och även om den heterosexuella matrisens utformning sett annorlunda ut anser jag den vara en användbar modell i min läsning.

I en tid utan dessa klassificeringar kanske utrymmet för olika variationer på kärlek och vänskap var större. I *Surpassing the Love of Men* uppmärksammar Faderman kopplingen mellan misstänkliggörandet av relationer mellan kvinnor och ökandet av kvinnors rättigheter. Misstänkliggörandet blir ett sätt att hålla kvinnor tillbaka, framför allt hindrar det kvinnor att hjälpa och stödja varandra. Med kvinnors frigörelse och ökade rättigheter upplöses det absoluta beroendet av män, åtminstone på det materiella planet. Parallellt med kvinnors ökade rättigheter växer också intresset för sexologin. Den heterosexuella matrisen binder män och kvinnor samman genom dess anspråk på allmängiltighet och naturlighet. Vilken betydelse kvinnors frigörelse hade för naturvetenskapernas och framför allt sexologins framväxt och utformning vore intressant att studera närmare, men det är en fråga som faller utanför ramarna för denna undersökning.

Goda styvmödrar?

Den onda styvmodern har figurerat i allt från antika dramer till välkända folksagor. Goda styvmödrar verkar det emellertid råda brist på. Patricia Watson har i *Ancient Stepmothers. Myth, Misogyny and Reality* (1995) undersökt den elaka styvmodern som motiv i grekisk och romersk myt och litteratur. Watson menar att detta ofta förekommande motiv är ”an encapsulation of the negative traits assigned to females in general by a misogynistic tradition

---

⁷³ Eva Helen Ulvros, ”Vi lutade hufvuden och hjertan till varann. Om kvinnors kärlek och vänskap på 1800-talet” i *Finsk Tidskrift* nr. 2-3/2004, s. 164.

which flourished in Greece and Rome and is by no means extinct”.⁷⁴ Hon påtalar följaktligen också att detta motiv fortlevt ända in i våra dagar, ”the stereotype of the ’wicked stepmother’, common in both the ancient world and in more recent times, persists even today”.⁷⁵ Watsons undersökning är så till vida ägnad de onda styvmödrarna, någon liknande gällande goda varianter har jag inte lyckats finna.

Mödrarna i min undersökning är ofta fostermodrar som själva valt att ta sig an barnen. Denna företeelse i de tidiga 1800-tals romanerna har Maria Löfgren uppmärksammat i sin avhandling *Emancipationens gränser. Emilie Flygare-Carléns 1840-talsromaner och kvinnans ställning* (2003). I romanen *Rosen på Tistelön* (1842) ”finns en stark upptagenhet vid olika former av moderskap”, skriver Löfgren.⁷⁶ Handlingen rymmer såväl frånvarande och döda mödrar som fostermodrar – kvinnor som hjälper andra kvinnor mot samhällets faror.⁷⁷ Löfgren skriver:

Kvinnans situation i samhället är utsatt. Fostermodern i Emilie Flygare-Carléns *Rosen på Tistelön* utgör ett stöd i det patriarkala ickeland där den omyndiga och utelämnade 1800-talskvinnan hamnar. Förhållandet kan beskrivas som ett slags matriarkalt skyddsnät av omhändertagande, försörjning, utbildning men också vänskap. [...] Relationerna kvinnorna emellan är bärkraftiga. Det är med andra ord inte frågan om några provisoriska bekantskaper eller temporära substitut för män, fäder eller makar, utan om en långvarig stöttande och solidarisk gemenskap.⁷⁸

Fostermoderskapet som motiv kan på så vis fungera som en strategi, dels för att visa på kvinnors utsatthet men också på en väg ut ur denna. I min undersökning kommer fostermoderskapet att betraktas i förhållande till vänskapen men också som en form av alternativt släktskap. De kvinnliga fostermödrarna bryter den handel med kvinnor Gayle Rubin redogör för i ”The Traffic in Women: Notes on the ’Political Economy’ of Sex” och

---

⁷⁴ Patricia A. Watson, *Ancient stepmothers. Myth, Misogyny and Reality* (Leiden 1995), s. 2.

⁷⁵ Ibid., s. 1.

⁷⁶ Löfgren (2003), s. 123.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., s. 129f. Löfgren hänvisar också till Carolyn Drovers undersökning av moderskap under 1800-talet: *Death and the Mother from Dickens to Freud. Victorian Fiction and the Anxiety of Origins* (Cambridge/New York 1998).

etablerar en alternativ arvskedja.⁷⁹ De besitter möjligheter att skapa oro i den patriarkala, heterosexuella ordningen i de romaner vi nu ska vända oss till.

---

⁷⁹ Gayle Rubin, "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex" i *Toward an Anthropology of Women*, red. Rayna R. Reiter, (New York 1975). Rubin visar utifrån Lévi Strauss teorier om släktskap hur kvinnor används som bytesobjekt och stärker de sociala banden mellan män.

4. Tidigare forskning och referat

Illusionerna (1836)

Huvudperson och berättare i Sophie von Knorrings *Illusionerna* är den sextonåriga Ottilia. Hos sin mormor har hon levt en skyddad uppväxt men hennes berättelse tar sin början när hennes faster, som söker en prydnad för sin salong i den godtrogna unga skönheten, hämtar henne till Stockholm. Väl i Stockholm möter Ottilia den stora kärleken i sin kusin Otto, denna kärlek leder dock på grund av Ottos falskhet till hennes undergång. Av stor vikt för Ottilia är också vänskapen med väninnan Melida. Hennes berättelse utspelar sig i Stockholm åren 1812-1813 och skildrar även samtidens kulturliv med bland annat Mme de Staëls besök.

Ebba Witt-Brattström påpekar i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* att mycket av intresse fortfarande återstår att utforska i Sophie von Knorrings författarskap.⁸⁰ Tre större arbeten om Knorrings liv och författarskap finns att tillgå, Barbro Nelsons *Sophie von Knorring. En svensk romanförfattarinna liv och dikt* (1927), Nils Erik Wallens *Sophie von Knorring och samhället* (1962) och Theres Kesslers *Ironie und Illusion. Untersuchungen zur Prosa Sophie von Knorrings* (1997). Barbro Nelsons syfte är att genom tidigare utforskat handskriftsmaterial teckna ”Sophie von Knorrings liv och karaktär samt ge en summarisk framställning av hennes subjektivt betonade författarskap”.⁸¹ Således läser hon *Illusionerna* utifrån Knorrings dagboksanteckningar och visar på samstämmigheten mellan författarinns egna uppväxtår i Stockholm och romanens handling. Nelson visar också att handlingsförloppet, med allt från teaterbesök till Mme de Staëls besök i huvudstaden, bygger på verkliga händelser. Utöver detta ägnas inte *Illusionerna* mycket mer plats. ”I hela romanen finnes ju icke en enda sak, som tas på fullt allvar mer än Ottilias egna hjärteangelägenheter”,

---

⁸⁰ Ebba Witt-Brattström, ”Hon var en kvinna i ordets hela potens. Om Sophie von Knorring” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993).

⁸¹ Barbro Nelson, *Sophie von Knorring. En svensk romanförfattarinna liv och dikt* (Stockholm 1927), s. VI.

skriver Nelson.⁸² Trots att Nelson räknar romanen till ett av våra bästa tidiga prosaarbeten menar hon att ”Sophie von Knorring var så begåvad, att hon kunde ha samlat sig till något ännu bättre”.⁸³ Mer intressant i hennes studie är uppmärksammandet av Knorrings litteraturintresse. Nelson visar bland annat på influenser från Samuel Richardsons, Johann Wolfgang Goethes och Mme de Staëls romaner, och ger självklart också belägg för att Knorring läst just dessa. Det som mest fånglar henne är emellertid de Staëls och Knorrings personliga likheter, ”Sophie von Knorring var M: me de Staëls svenska motsvarighet”, fastslår Nelson.⁸⁴

Liksom Nelson konstaterar också Nils Erik Wallen att *Illusionerna* bygger på den unga Knorrings upplevelser, men till skillnad från Nelson ser han också dess litterära kvalitéer:

Däri genom har arbetet blivit ett värdefullt kulturhistoriskt dokument, som behagfullt och graciöst återspeglar det svenska sällskapslivet under Karl Johans kronprins-tid. I den svenska litteraturhistorien har arbetet emellertid inte väckt den uppmärksamhet, som det även litterärt sett är berättigat till.⁸⁵

Wallens studie sträcker sig i övrigt inte mycket längre än Nelsons angående *Illusionerna*. Också han visar på huvudpersonen Otilias likheter med den unga Knorring och influenserna från de Staël och Goethe. Wallen är främst intresserad av Knorrings ställning som kvinna i det högre ståndet och som författarinna. Han skriver återkommande om hennes författarskap som en kompensation för bristen på romantik inom äktenskapet och i umgängeslivet. Bristen ”bidrog till att hon ständigt sysselsatte sin fantasi med romantiska drömmar. Därför spelar kärleken i hennes författarskap en dominerande roll”.⁸⁶ Bilden av Knorring som en trånsjuk aristokrat skymtar i Wallens text. Mer intressant är hans, liksom senare Arpings, uppmärksammande av den samtida litteraturkritikens könsbundenhet. En kvinna skulle vara maka och mor. ”Hade hon andra intressen, hade hon en egen vilja, ansågs hon vara okvinnlig. Hon förverkade därmed sin rätt att vara en ’äkta’ kvinna”, skriver Wallen.⁸⁷

---

⁸² Nelson (1927), s. 73.

⁸³ Ibid., s. 225.

⁸⁴ Ibid., s. 74.

⁸⁵ Nils Erik Wallen, *Sophie von Knorring och samhället. Studier över en svensk författarinna och hennes ställning i samtiden* (diss. Helsingfors 1962), s. 23.

⁸⁶ Ibid., s. 92.

⁸⁷ Ibid., s. 154.

Till skillnad från Nelson framhåller Ebba Witt-Brattström *Illusionerna* som Knorrings ”absoluta mästerverk”.⁸⁸ Enligt Wallen stod Knorring för en föråldrad kvinnosyn på grund av hennes bristande emancipationsengagemang, men som Witt-Brattström skriver ”är det verkliga syftet med Knorrings romankonst att skildra den kvinnliga erotikens problematik och passionens idealiserande makt”.⁸⁹ Likt den europeiska romanlitteraturen lyckas inte Knorrings kvinnor komma till försoning gällande storheterna plikt och böjelse, religion och kärlek. ”Eftersom Sophie von Knorring, till skillnad från exempelvis Fredrika Bremer, inte var det minsta religiös, fann hon ingen försonande syntes mellan dessa och förmår inte skildra sina kvinnor som annat än i grunden kluvna”, skriver Witt-Brattström.⁹⁰ Till skillnad från den biografiska läsningen visar Witt-Brattström på Knorrings romantiska kvalitet och uppmärksammar hennes flitiga bruk av ironi som stilgrepp. Till exempel hur hon genom användandet av ramberättelser lyckas uppnå en ironisk distans till den kvinnliga offermoralen:

Här har Knorring konsekvent feltolkats ända in i våra dagar. Ett exempel är den ramberättelse som finns i hennes absoluta mästerverk, *Illusionerna*. Dess moral förkastar helt ’illusionen’ att kvinnans uppgift är att förneka sin passion och uppoffra sig för att adla mannen. Denna demoniskt skickliga roman kan alltså även läsas som en bitsk replik till Fredrika Bremers tro på kvinnans högre kall som mannens bättre jag. Sophie von Knorring visste bättre.⁹¹

Witt-Brattströms text i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* bildar utgångspunkt för Theres Kesslers analys av ramstrukturen i *Illusionerna*.⁹² Hon har dessutom utförligt undersökt bruket av ironi i Knorrings verk. Den tidigare forskningen har dock inte uppmärksammat det starka förhållande mellan Ottilia och väninnan Melida som spelar en framträdande roll i romanen.

En dagbok (1843)

Huvudperson och författare till dagboken är den trettioåriga Sofia Adelan. Hennes berättelse inleds när hon återvänder till sin styvmor efter tio års frånvaro: ”Oberoende till förmögenhet

---

⁸⁸ Witt-Brattström (1993), s. 260.

⁸⁹ Ibid., s. 256.

⁹⁰ Ibid., s. 259f.

⁹¹ Ibid., s. 260.

⁹² Theres Kessler, *Ironie und Illusion. Untersuchungen zur Prosa Sophie von Knorrings* (Licentiatavhandling Stockholms Universitet 1997), s. 81.

och lefnadsställning får jag nu efter långa års fångenskap smaka friheten, och vid trettio års ålder följa blott min egen vilja.” (s. 6.) Handlingen utspelar sig därefter i en högreståndsmiljö i Stockholm och kretsar kring Sofias förhållande till sin styvmor, vänskapen med styvsystern Selma och vänskapen och kärleken till Wilhelm Brenner, kallad Vikingen.

Av författarna i denna undersökning framstår Fredrika Bremer som den som genererat mest forskning, här är urvalet begränsat till romanen *En dagbok*. I den tidigare forskningen kring romanen har främst de heterosexuella kärleksrelationerna stått i fokus.

Nils Erik Wallen ovan nämner också Bremers *En dagbok*. Han konstaterar att till skillnad från Knorring är Bremer intresserad av kvinnoemancipation, men *En dagbok* underkänner han som emancipationsroman. En ”diskussion rörande kvinnans emancipation omtalas, men författarinnan kommer ännu inte med några argument”, menar Wallen.⁹³ I *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* omnämner dock Birgitta Holm romanen som en text ”om ’Kvinnans emancipation’”.⁹⁴ Eva Borgström visar dessutom både i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* och i sin avhandling ’*Om jag får be om ölost*’. *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik* (1991) hur *En dagbok* går att läsa i förhållande till debatten om Carl Jonas Love Almqvists text *Det går an* (1839).⁹⁵

Arping diskuterar främst romanen i förhållande till samtidens syn på skrivande och läsande kvinnor samt hur denna sätter spår i texten. Om kärleken kan sägas vara det stora ämnet i seklets romaner ser Arping kritiken mot kärlekens allmakt som en röd tråd i Bremers författarskap. I *En dagbok* visar Bremer ”fram en rad karaktärer som själva säger sig ha genomskådat litteraturens schabloner och bedrägligheter” skriver Arping.⁹⁶ I *Kvinnan, kärleken och romanen* (2001) skriver Arping: ”Med hjältinnor som Sofia problematiserar Bremer kärleksskildringens regelsystem.”⁹⁷ Liksom Birgitta Ahlmo-Nilsson visar hon också på Bremers ambivalens inför sin egen roman som trots hennes kritik är just en kärleksroman.

---

⁹³ Wallen (1962), s. 158.

⁹⁴ Birgitta Holm, ”Ett världsomspännande befrielseföretag. Om Fredrika Bremer” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993), s. 251.

⁹⁵ Eva Borgström, ”Går det verkligen an? Om Carl Jonas Love Almqvist” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993), Titeln på Borgströms avhandling är dessutom hämtad ur *En dagbok*.

⁹⁶ Arping (2002), s. 196.

⁹⁷ Åsa Arping, ”Den vilseförda läsarinnan. Ett motiv i det tidiga 1800-talets svenska prosa” i *Kvinnan, kärleken och romanen i kvinnliga 1800-talsförfattares texter*, red. Yvonne Leffler, (Karlstad 2001), s. 28.

I Carina Burmans omfattande verk *Bremer. En biografi* (2001) redogörs för romanens tillkomst. Dessutom visar Burman på likheter mellan romanen och Bremers egna erfarenheter. Under fyrtiotalets första år ökade hennes ”medvetande om kärlekens och erotikens betydelse för kvinnors och mäns relationer”, menar Burman.⁹⁸ Hennes samtid hyllade kärleken, men sexualiteten skulle kontrolleras. Trots detta kan Burman konstatera att Bremers skrifter är ”fulla av kvinnor, som drabbas av olämpliga böjelser”.⁹⁹ *En dagbok* utnämner hon till den första singelkvinnoromanen i svensk litteratur med den förmögna och oberoende Sofia Adelan i centrum. ”*En dagbok* rymmer fler och mera sympatiska upprorskvinnor än Bremers teckningar brukar”, skriver Burman och visar även på de andra kvinnliga karaktärernas styrka.¹⁰⁰ Också Burman visar på kopplingar mellan romanen och de kvinnoemancipatoriska frågorna, men liksom den ovanstående forskningen engagerar sig inte heller hon i vänskapsrelationerna eller släktskapsförhållandet i *En dagbok*.

Ahlmo-Nilsson utgår i sin läsning av *En dagbok* från Bremers brev till Malla Silfverstolpe skrivet dagen efter romanens färdigställande.¹⁰¹ Liksom den övriga forskningen ser hon Sofias och Brenners lyckliga kärlekshistoria som romanens huvudintrig. Men till skillnad från den uppmärksammar hon även relationen mellan Sofia och hennes styvmor som hon menar indirekt knyts till kärleksskildringen. ”Den aspekten av kärleksskildringen vore intressant att undersöka för att nå en fördjupad insikt om spelet mellan kvinnligt och manligt i Fredrika Bremers författarskap”, menar Ahlmo-Nilsson.¹⁰² Jag ser snarare denna relation mellan Sofia och styvmodern som intressant i sig och till skillnad från den tidigare forskningen ser jag vänskapen som ett centralt tema i romanen.

En fåfäng mans hustru (1857)

Huvudperson i *En fåfäng mans hustru* är den konstnärligt sinnade Ellen, fosterdotter till grevinnan Emy. Romanen skildrar hennes olyckliga äktenskap med Evert af Ochard som

---

⁹⁸ Carina Burman, *Bremer. En biografi* (Stockholm 2001), s. 220.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 221.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 232.

¹⁰¹ Birgitta Ahlmo-Nilsson, ”Skrift och passion. Om Fredrika Bremers roman *En dagbok*” i *Romantikens kvinnor. Studier i det tidiga 1800-talets litteratur*, red. Birgitta Ahlmo-Nilsson, Eva Borgström och Ingrid Holmquist, (Johanneshov 1990), s. 132.

¹⁰² *Ibid.*, s. 136.

slösar bort hela hennes förmögenhet på sin fåfänga. Den pliktskyldiga Ellen får först efter Everts död möta lyckan tillsammans med den älskade vännen greve Uno Kerner. Med Ellen i centrum vävs utöver detta intrigen samman av ett flertal kvinnliga vänskapsförhållanden.

Marie Sophie Schwartz författarskap är det som rönt minst intresse av de tre författare jag valt för min undersökning. Detta trots omfattningen, minst ett sextiotal verk publicerades mellan 1851 och 1894.¹⁰³ Den som mest utförligt studerat hennes verk är Gunlög Kolbe i *Konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* (2001).¹⁰⁴ I sin undersökning visar Kolbe på relationen mellan den omfattande rådgivningslitteraturen och populärromanen samt deras inverkan i synen på kvinnlighet:

I rådgivarna kan man se, hur en tankebild av kvinnan konstrueras, grundad i en uppfattning om essens och komplementaritet. Det förs hela tiden en kamp för var gränserna för det tillåtna, det som också kallas det 'naturliga' för kvinnan inom denna tankebilds ramar, ska sättas. Här avtecknar sig en samtida strid om definitionen av kvinna och kvinnlighet. En kamp, där rådgivaren och romanen, högläsning och tyst läsning och de olika påverkansstrategier som används i roman och rådgivare spelar en viktig roll.¹⁰⁵

Kolbe redogör för den ansevärd mängd rådgivare för kvinnor som gavs ut under 1800-talets första hälft. För att visa på den nära relationen mellan rådgivningslitteratur och romaner undersöker hon några av Marie Sophie Schwartz verk, däribland *En fåfäng mans hustru*. Fokus ligger på huruvida Schwartz omfattar samma kvinnoideal, det komplementära, som rådgivarna. I *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* skriver Lise Busk-Jensen att hemligheten ”bakom hennes stora publikframgångar var att hennes verk visserligen beskrev tidens köns-

---

¹⁰³ I början av sitt författarskap skrev Schwartz följetonger under pseudonym, det exakta antalet publikationer är därför omöjligt att fastslå. Se Gunlög Kolbe, *Om konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* (diss. Göteborg 2001), s. 166f.

¹⁰⁴ Schwartz författarskap har utöver Kolbes undersökning endast omnämnts i förbigående i ett antal verk, för en förteckning se Kolbe (2001), s. 39-41. Det har dock varit föremål för tre uppsatser: Märta Arvidsson, ”Marie Sophie Schwartz” (C-uppsats i litteraturvetenskap Umeå universitet ht 1976), Marie-Anne Condé, ”Marie Sophie Schwartz och Emancipationsvurmen” (D-uppsats i svenska med litterär inriktning Stockholms universitet vt 1981) och Maivor Lindholm-Olausson, ”Marie Sophie Schwartz' produktion under 1850-talet. En studie av centrala teman och motiv, berättarteknik och stil” (C-uppsats i litteraturvetenskap Stockholms universitet vt 1987).

¹⁰⁵ Kolbe (2001), s. 20.

och klasskonflikter mycket öppenhjärtigt men alltid slutade i resignation. Hon var således en författare man lugnt kunde sätta i händerna på unga flickor”.¹⁰⁶ Kolbe når delvis samma slutsats men visar också på att ”där de tidigare rådgivarna varit entydiga, och alla övertalande strategier i dem samverkat till ett gemensamt mål finns det i Schwartz’ fiktionsberättelser inom ramarna för den komplementära könsrollsideologin rum för positionsförändringar och mångtydighet”.¹⁰⁷ Schwartz inför motstridiga projekt i romanerna som skapar en stark spänning. I *En fåfäng mans hustru* uppmärksammar Kolbe främst väninnan Augusta som hon menar ”utgör ett icke avvisat alternativ till tidigare rådgivares ensidiga kvinnokonstruktion”.¹⁰⁸

I *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik* (1993) behandlar Kolbes artikel främst romanen *Mannen av börd och kvinnan av folket* (1858). Romanen prövas mot Janice Radways modell för dagens romantiska populärberättelse skriven för kvinnor.¹⁰⁹ Kolbes ord får avsluta här:

Liksom i dagens populärlitteratur riktad till kvinnor försätts den kvinnliga läsaren i en värld där kvinnan har all makt – där hon har makt att påverka händelserna i den fiktiva världen. [...] Så länge den kvinnliga läsaren upplever sig leva i ett samhälle där jämlikhet inte råder finns det ett behov av att genom läsningen fly till ett samhälle där denna ojämlikhet upphävs.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ Lise Busk-Jensen, ”Rysliga romaner för en penny. 1800-talets litterära marknad” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993), s. 220.

¹⁰⁷ Kolbe (2001), s. 215f.

¹⁰⁸ Ibid., s. 203.

¹⁰⁹ Se Janice A. Radway, *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Chapel Hill & London 1984).

¹¹⁰ Gunlög Kolbe, ”Marie Sophie Schwartz’ roman *Mannen [sic] av börd och kvinnan av folket*. En populärroman från 1850-talet” i *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*, red. Yvonne Leffler, (Karlstad 1993), s. 88.

5. Väninnor

Melida kostade mig många tårar. Jag försökte allt, för att hon skulle älska mig; men en tyst, nästan passiv välvillja var allt, hvad hon återgaf mig; behöfde jag likväl någonsin en hjälp, ett försvar, ett godt råd, så var jag alltid säker att finna det hos henne. Ville jag förtro henne något, så upptog hon det utan köld eller liknöjdhet, men *sökte* aldrig något förtroende och gaf mig heller aldrig något. Hon var mig en gåta, som jag oupphörligt sysselsatte mina tankar med. (s. 51.)

När Ottilia i Knorrings roman *Illusionerna* träffar Melida för första gången dras hon omedelbart till henne. Ottilia känner sig ”på spetsen af all sextonårig lycka” efter att ha blivit du med den kvinna som därefter står henne bi till romanens slut (s. 30). Ottilias tårar och strävande efter väninnans kärlek får också till sist sin lön. Till att börja med står dock vänskapsrelationernas första skeden i fokus.

I både *Illusionerna* och *En dagbok* skildras de blivande väninnornas första möte med varandra. Ottilia känner sig som sagt direkt dragen till Melida:

Mamsell D. var det behagligaste fruntimmer, jag någonsin sett. Hon var jemnårig med Öfverstinnan, hade varit hennes lekkamrat, således uppfostrad i huset sedan sitt tionde år, var väl icke egentligen vacker, men hade ett behag, en mildhet, ett sätt, så intagande och okonstladt, att man ovillkorligt närmade sig henne, ehuru hon i allmänhet var ganska tyst och fåordig. Jag slog mig genast ned hos henne [...]. (s. 30.)

Melidas behag, mildhet och sätt får således Ottilia på fall och inleder vad som skulle kunna liknas vid en förälskelse, åtminstone från Ottilias sida. Att hon så omedelbart dras till en annan kvinna skildras på ett okomplicerat sätt i texten. Beskrivningen vittnar om hur en kvinnas begär riktas mot en annan kvinna men bär inga spår av fördömande. Fadermans konstaterande att den romantiska vänskapen mellan kvinnor inte uppfattades vare sig problematisk eller osedlig verkar således stämma väl överens med Ottilia och Melidas fall. Om Fadermans uppmärksammande av svårigheten att finna män i litteraturen som ser till och uppskattar en kvinna fullt ut stämmer, erbjuder Ottilias syn på Melida, också i enighet med

hennes resonemang, en skarp kontrast. Här finns både en attraktion och en tydlig beundran för hela Melidas karaktär.

Sofias möte med sin unga styvsyster Selma är egentligen ett återseende.¹¹¹ När Sofia återvänder till sitt hem efter tio års frånvaro har de inte setts sen Selma var ett litet barn. När romanen inleds anländer Sofia under firandet av Selmas tjugoårsdag. Oanmäld ställer sig Sofia i ett hörn och spanar ut över dansgolvet:

Ju mer jag såg på den hvita, ju mera intog hon mig, ju mer önskade jag att hon måtte vara min syster. 'Men är det väl möjligt att den något egenkära puppan 'lilla mig' som Selma, i barnaåren, kallade sig sjelf, hade kunnat förvandla sig i denna sylfidiska varelse, hvars ansigte strålade af själ och oskyldig glädje. (s. 10.)

Här riktas blicken mer mot uppenbarelsen Selma. I romanens början råder en tydlig koncentration vid hennes skönhet. "Skall jag kunna hålla af henne?", frågar sig Sofia (s. 10). Även här öppnar snart Sofia både sin dörr och sitt hjärta när Selma

begär träda in, och med välvilja och glädje strålände i diamant-klara ögon smyger sig till dig i betygelse af vänskap och tillgifvenhet. Hon var så behaglig, min unga syster, i sin blomma af ungdom och lif, i sin enkla men utsökt smakfulla klädsel och framför allt i sitt intagande sätt att vara [...]. 'Gud bevara dig, du sköna väsen!' tänkte jag tyst i det jag betraktade henne, och någonting likt en smärtsam aning lät härvid tårar komma i mina ögon. (s. 31f.)

Sofia liknar sin unga väninna vid en sylfid med silverklar röst och med den "klaraste blick jag ännu sett i människoögon" (s. 33). Att Sofia finner en njutning i betraktandet av Selma uttrycks tydligt upprepade gånger. På så vis skapar texten utrymme för en kvinnas erotisering av en annan kvinna. Läsaren får genom Sofias blick tillgång till den beundran och lidelse hon känner för Selma och således även till hur en kvinnas begär på ett rättframt sätt kan riktas mot en annan kvinna. Också i detta fall skildras känslorna utan förebråelser. Samtidigt innebär Sofias känslor ett brott mot den heterosexuella matrisens krav på begär som tänkbart enbart mellan kvinna och man. I *En dagbok* är det överhuvudtaget kvinnornas skönhet som står i fokus. Inte bara Selma drar Sofias blickar till sig, också styvmodern och styvkusinen Flora beskrivs utförligt och får även de ta del av hennes beundran. Beskrivningarna av kvinnornas behag utgör en tydlig kontrast till de knapphändiga ord som tilldelas romanens manliga

---

¹¹¹ Sofia kallar Ebba för styvsyster även om begreppet fostersyster kanske är mer korrekt. De delar, efter vad jag kunnat utläsa, vare sig far eller mor.

karaktärer. I texten är det, tvärtemot den heterosexuella matrisens krav, en kvinnas begär till andra kvinnor som tar plats och skildras som fullt rimligt och naturligt.

Även i Sofias fall ser hon så småningom till hela Selmas person, hennes behagliga, lojala och ärliga karaktär. I *Ljuva möten och ömma samtal* skriver Louise Vinge att ”för upplysningstidens optimistiska människosyn var tron på denna de ömma känslornas förädlade kraft en behaglig utopi, som skänkte svärmeriet i kärlek och vänskap en särskild njutning”.¹¹² Och kanske lever något av detta kvar i den njutning romanernas kvinnor finner i att ge sig hän åt en stark vänskap. För Ottilias del innebär det begär hon känner för Melida någonting mer än vänskap, hon uttrycker en stark längtan efter att bli bemött med samma känslor:

Det var icke endast vänskap, jag egnade den goda, milda varelsen, det var en sorts dyrkan, ty jag kunde icke låta bli att se på henne, och, ju mer jag betraktade henne, desto vackrare och behagligare blef hon i mina ögon. Jag kunde inte begripa, att icke alla funno henne vara en verklig skönhet. [...] jag föresatte mig att göra allt, för att hon skulle älska mig och möta mig med samma känsla, som jag egnade henne. (s. 48f.)

För Ottilia, men även för Selma och Ellens vän Ebba i *En fåfäng mans hustru*, innebär de känslor de tillägnar sina väninnor samtidigt en önskan om att bli bemötta och uppmärksammade för samma kvaliteter som de beundrar. De eftersträvar på olika sätt en slags förädling för att rätt kunna förtjäna vänskapen. För både Ottilia och Selma innebär det utveckling och insikt innan de fullt ut vinner väninnans hela hjärta.

Också i detta citat skrivs en kvinnas beundran för en annan kvinna tydligt ut. Ottilia finner inte bara Melida oerhört vacker utan är ute efter att vinna hennes kärlek. Hon önskar sig samma tillgivenhet och odelade uppmärksamhet från Melida som hon själv skänker. Ottilias formulering innefattar en i förhållande till den heterosexuella matrisen subversiv potential – det är inte enbart vänskap det handlar om utan något mer, en sorts dyrkan skriver Ottilia, för hennes känslor tycks vänskapsbegreppet här otillräckligt.

På sängkanten

God natt, söta, goda, visa, allrakäraste syster! (s. 105.)

---

¹¹² Vinge (1999), s. 17.

Selmas ord, tilldelade Sofia uppe i hennes rum innan sänggåendet, avslutas med en kyss. I samtliga romaner spelar det egna rummet som avskild plats en avgörande roll för de kvinnliga vänskapsrelationerna. Dessa rum skapar i romantexterna utrymme för innerlighet och intimitet. De framstår som fredade platser där kärlek och ömhet för en person av samma kön blir möjligt att uttrycka.

I *En fåfång mans hustru* träder Ellens fostersyster och vän Ebba in i hennes rum under det att Ellen klär sig. Ebba som är mån om Ellens känslor för henne prövar kärleken genom att jämföra sig själv med personer ur den övriga bekantskapskretsen. Till sist kommer turen till Ellens fästman:

- Men du tycker ju ändå om mig? Ebba lutade hufvudet på sned och såg på Ellen.
- Mycket, mycket.
- Mera än din fästman?
- Icke mera, men lika mycket. (s. 18f.)

Ebba finner det naturligt att jämställa deras relation inte bara med andra vänskapsrelationer utan även med Ellens relation till sin fästman. Trots Ellens påstående i citatet visar sig relationen till Ebba vara den mest bärkraftiga, förhållandet till den äkta mannen ger henne slutligen enbart sorg.

Vid ett senare tillfälle är det i stället Ebbas förälskelse som avhandlas på sängkanten. Ebba sätter sig upp i sängen och lägger armarna kring Ellens hals, men till en början uppskattar hon inte Ellens ord:

- Ellen! utropade Ebba häftigt, jag tycker icke om, att du talar så der. – Jag vill icke, att han skall anse mig för ett barn.
- Vill du, att jag skall tala uppriktigt med dig? frågade Ellen med en röst, så utsägligt mild, att Ebba kyste [sic] henne, sägande:
  - Förlåt, Ellen, jag är en fåfång toka, såsom mamma säger. – Ack, du goda, du goda, du har rätt, jag är ett barn, och icke bör jag vara ledsen öfver det. Barndomen är ju glädjens tid, säger pappa.
  - Ja, mitt hjerta, låt oss tala om dina föräldrar. Ack! om vi hade dem här.
- Flickorna sammanknäpte händerna och lutade sina nedböjda hufvuden tillsammans. En varm och innerlig [sic] bön förenade deras hjertan. (s. 59.)

Genom sin milda röst lyckas Ellen få Ebba på rätt spår och räddar henne undan olycklig kärlek. Omfamningar, kyssar och hjärtan förenade i bön framstår som självklara känslouttryck

väninnorna emellan. Här finns emellertid även en frånvarande tredje part, föremålet för Ebbas förälskelse. Med denna man i åtanke skulle man kunna bortförklara det intima tilltal väninnorna använder sig av som enbart ett sätt att uttrycka sig på, omfamningarna och kyssarna som ett för tiden vanligt beteende utan vidare betydelse. Men, som Faderman skriver: ”Such an analysis comfortably discounts the seriousness of the emotion these women felt for each other.”¹¹³ Ellen och Ebbas känslor förtjänar att bli tagna på allvar. Kanske är det manliga kärleksobjektet som heterosexuellt alibi nödvändigt för att känslorna mellan kvinnorna ska kunna skrivas ut? Dessa texter är dock skrivna innan sexologin vunnit terräng, med Fadermans ord: ”Before that time, good women knew that only bad women were sexual creatures. What these good women felt for the women they loved was, therefore, described as ‘passionate’ or ‘romantic’ *friendship*.”¹¹⁴ Den romantiska vänskapen undflyr den förenklade uppdelningen i antingen hetero- eller homosexuell. Den tillåter sig inte att på något enkelt sätt kategoriseras. Intimiteten mellan kvinnorna utgör inget hot utan kan skrivas ut som något naturligt. Men även om den samtid i vilken den romantiska vänskapen skrevs fram inte fann den stötande rymmer dessa vänskapsförhållanden en subversiv potential. De redogör öppet för en annan kärlek än den mellan man och kvinna, och för en intimitet som trotsar den heterosexuella matrisen bild av hur en kvinnas begär ska te sig ut.

I *Illusionerna* kan Otilia och Melida mötas fullt ut först efter Otilia genomgått en utveckling i romanen. I texten ställs deras relation i ett slags motsatsförhållande till den mellan Otilia och hennes kusin Otto. Otilia tvivlar som sagt till en början på Melidas kärlek, men den knappa tjugo sidor långa lyckan hon upplever tillsammans med Otto vänder och byts ut mot en eskalerande olycka, relationen till Melida visar sig vara den rätta. När Otilia kommit till insikt om hur hennes ”vansinnigt häftiga kärlek” till kusinen Otto gjort henne ”döf och blind och känslolös för allt annat” väntar Melida på henne (s. 143). Tvärtemot Sten Högnäs resonemang framstår den heterosexuella kärleksrelationen här som den utan sans och förnuft, som offer för en sönderslitande passion. Melidas ord talar i stället för en syn på vänskapen som en minst lika allvarlig institution som äktenskapet: ”lika litet slösar jag min vänskap på någon, inan [sic] jag väl sett efter, om jag icke skall ångra min frikostighet, och om *den*, till hvilken jag vill gifva det enda jag har att gifva, förtjenar min gåfva.” (s. 163.) Sofias förhållande till Vikingen och den förnuftiga vänskapskärlek hon förespråkar i *En dagbok* närmar sig Högnäs åsikter. För Melida är emellertid vänskap det enda hon har och det

---

¹¹³ Faderman (2001), s. 81.

¹¹⁴ Ibid., s. 90.

enda hon vill skänka någon. Som vi ska se senare utgör äktenskapet för Melida inget önskvärt alternativ.

Uppe på Ottilias rum möts vännerna efter det att Ottilia varit sängliggande i en feber, mer eller mindre orsakad av Ottos handlingar.¹¹⁵

– Vill du, jag skall reda och fläta ditt långa, vackra hår? – frågade Melida, ömt och vänligt. [...] Melida tog en kam och flätade upp mitt långa hår, som af febern och omöjligheten, att kunna sköta det som vanligt, var grufligen tilltrasslad. Med stort besvär redde och fick hon det i ordning, men utan att säga ett enda ord. Jag satt stilla, med ögonen tillslutna, utan att heller säga något; men, när Melidas vackra händer kommo intill mitt ansigte, kysste jag dem då och då. (s. 121f.)

Med utredandet av Ottilias tilltrasslade hår reds även deras relation ut. I avskildhet kan de båda väninnorna mötas i ömhet och förståelse. Det synes som om Melidas beröring besitter förmågan att befria Ottilia. Den tystnad hon tidigare lovat Otto bryts här och hon anförtror Melida allt. När förhållandet med Otto börjar gå i kras försöker Ottilia lösa detta med hjälp av vänskap, de ska vara ”*älskande* allt jemnt, fast icke med kärlek, utan med vänskap” (s. 116). Melida ser dock omöjligheten i detta och varnar Ottilia: ”Akta dig! Öppna dina ögon! Flera än du hafva blifvit snärjda i garn, som man vetat gifva namn af vänskap.” (s. 123.) Hennes ord blir också Ottilias räddning. Otto är inte en man förmögen de ädla känslor Ottilia föreställer sig. I *Illusionerna* skrivs den sanna vänskapen fram främst som en möjlighet mellan kvinnor.¹¹⁶

I *En dagbok* utgör Sofias rum både en plats för skapande, det är här dagboken skrivs fram, och intimitet. Efter en oenighet med Selma drar sig Sofia tillbaka på sitt rum:

’Selma är icke hvad jag trodde,’ tänkte jag, och såg på de strålande stjernorna, som i aftonens skymning började träda fram ur det djupa blå, och tänkte på dem jag sett lysa i hennes ögon, och riktigt sörjde öfver deras fördunkling!

---

¹¹⁵ Ottilia får genom ett möte med sin tidigare jungfru Marie reda på att Otto lämnat densamma åt sitt öde gravid. Ottilia offerar sina underkjolar för att kunna värma det lilla barnet och drar i kylan på sig en rejäl förkylning.

¹¹⁶ Ett undantag utgör Baron Edward H. som skrivs fram som Ottos totala motsats och som ett exempel på en positiv maskulinitet. Han är inte bara förmögen att kontrollera sina starka känslor för Ottilia, han är henne också en sann vän. Efter deras första möte skriver Ottilia: ”Från denna dag var jag säker, att vid alla tillfällen hafva ett stöd och en vän i den unga, ädla Edward H. [...]” (s. 58)

Men jag hade icke länge varit allena, då jag hörde lätta steg springa uppför trappan. Min dörr öppnades och – Selma kastade sig i mina armar, sägande:

’Är du mycket ledsen på mig?’

’Icke nu mer, min söta Selma!’ sade jag, rörd af hennes innerlighet. (s. 64f.)

Sofia förklarar varför hon blivit besviken, och som jag nämnde tidigare vill Selma utvecklas för Sofias skull:

Var icke rädd om mig, och skona mig icke, Sophia! Säg mig alltid sanningen så länge du anser mig värdig att höra den!

Jag omfamnade innerligt den älskvärda flickan, och sade henne hur lycklig hon gjorde mig. (s. 66.)

Samtalet fortsätter och med det skapas också en djupare vänskap mellan de båda kvinnorna. Selma önskar sig Sofia både som fostersyster och som vän, hon begär inget annat av livet än sin mors och Sofias kärlek.¹¹⁷ Efter deras samtal känner Sofia att hon ”älskade henne, och det för hela lifvet” (s. 68). Selmas önskan blir för henne lätt att uppfylla:

Huru gerna ville jag icke det! Vi utstakade tillsammans en ny lefnadsordning, vi gjorde våra planer för framtiden och fortsatte länge detta samtal, som lät mig skåda in i en själ mäktig af den ädlaste fulländning. (s. 67.)

Sofias rum skrivs i romanen fram som en plats för innerlig vänskap. Med hänvisning till Arpings tankar kring domesticering blir det egna rummet ett rum att skriva in sig i, exploatera och överskrida. Den romantiska vänskapen skrivs in som en valmöjlighet för kvinnor, möjlig att utnyttja och hämta styrka från också i livet utanför hemmet. De egna rummen blir till platser för kvinnlig gemenskap där häftiga omfamningar och kärleksförklaringar ingår som naturlig ingrediens. De skrivs fram som utopiska rum i vilka kvinnor tillåts att ge sig hän, ge uttryck åt begär och få utlopp för behovet av kärlek och intimitet. I romanerna fylls de egna rummen med en annan kärlek än den förespråkad av den heterosexuella matrisen. Sofia och Selma kan inuti det egna rummet överskrida den heteronormativa ordning som placerar kvinnor i relation till män för att tillsammans planera en ny livsordning. Den romantiska intimsfärens kvinna blir i Sofias rum till en kvinna som åtrår och vill leva tillsammans med en annan kvinna.

---

¹¹⁷ Det finns dock för Selma även en man med i bilden och till slut vinner hon även hans kärlek. Se s. 104f.

Enligt Faderman uppfattades inte intimiteten i de romantiska vänskapsrelationerna som sexuell. Hon skriver:

Because it was thought unlikely that even their sensuality, which included kissing, caressing and fondling, would become genital, romantic friends were permitted to articulate, even during the most sexually conservative times, their physical appreciation of each other as professedly heterosexual women today would be ashamed to do.¹¹⁸

Vad säger detta om ömhetsbetygelsena i mina romaner? Att stämpla dem som lesbiska vore inte tidsmässigt korrekt. Dessa relationer kanske är något helt annat än vad vi menar med vänskap eller kärlek idag, omöjliga att fullt ut förstå? Med Eva Heggstad vill jag lyfta fram en annan möjlighet, hon skriver att en ”kvinnornas gemenskap innebär inte enbart ett ifrågasättande av heterosexualiteten utan framställer även, om än inte medvetet eller uttalat, den homosexuella kärleken som ett möjligt alternativ”.¹¹⁹ Dessutom, som Emma Donoghue påpekar: ”no matter how often society informed women that their friendships were purely spiritual, their bodies could have taught them otherwise [...]”.¹²⁰ Således erbjuder texterna flera tänkbara läsningar. De talar om en vänskap mellan kvinnor unik för sin tid, men skapar också utrymme för en kärlek som strider mot den heterosexuella matrisens krav på hur en kvinnas begär ska formuleras.

I det egna rummet får skildringar av intimitet mellan kvinnor ta plats. Inuti texten och som en del av dess handling men också avskild, avskärmad från den verklighet romanerna skapar, skrivs rummen fram som platser för kärlek mellan kvinnor. Medelst denna figur framställs den romantiska väninnekärleken som naturlig samtidigt som den uppnår en särställning i texten. Det egna rummet som en plats för intimitet mellan kvinnor visas upp både som en möjlighet och som en alternativ verklighet att längta till.

Det dygdiga alternativet

det finnes ingenting, som så förstör människan till själ och kropp, som ett olyckligt äktenskap.
(s. 310.)

---

¹¹⁸ Faderman (2001), s. 80.

¹¹⁹ Heggstad (2003), s. 108.

¹²⁰ Donoghue (1993), s. 109.

Grefvinnan G***, signora Luna kallad, i *En dagbok* vet vad hon talar om. Hon är en av de kvinnor som i romanerna får representera den sorg ett olyckligt äktenskap kan leda till. För dessa kvinnor framstår vänskapen utanför äktenskapet som särskilt viktig. Ofta blir valet en kvinnlig vän. Som Faderman skriver, ”a woman who was alienated by her husband might find comfort in a woman friend while doing no harm to the essential fabric of society. Such a woman would continue to be ’virtuous,’ but if she received comfort from a male friend, male sexuality being what it is, she would no doubt soon become a ’bad’ woman”.¹²¹ Den kvinnliga vänskapen framstår som ett dygdigt alternativ för de olyckligt gifta kvinnorna att vända sig till, i *En fåfäng mans hustru* blir detta tydligt i mer än ett fall.

Ellens kammarjungfru Ingrid har egentligen inte något stort utrymme i texten, trots att hon skulle kunna kallas Ellens livskamrat. De har följt varandra åt genom livet och även om deras olika klasstillhörighet borde skilja dem åt råder mellan dem en djup vänskap. För Ellen innebär deras vänskap en möjlighet till absolut öppenhet där hon kan få utlopp för sina känslor och innersta tankar. Inför andra vill hon inte tala illa om sin make, Ingrid är den enda person som Ellen kan anförtro sin sorg över sitt olyckliga äktenskap:

Ingrid fattade den framräckta handen och kysste den.

– Så blek min älskade matmor är i dag, sade hon.

– Jag är trött af det ständiga nattvaket, Ingrid. Ack! den som långt från detta buller, dessa så kallade nöjen, finge lefva i någon vrå, gömd och glömd. – Ellen reste sig upp. – Ja, jag skall väl kläda mig för den der promenaden i släda. Hon suckade. Mitt lif är en ständig toilette. Mina dagar försvinna under de oupphörliga bestyren af – att byta om kläder. Ett gagnetligt lif, vid Gud! [...]

Ingrid var den enda varelse, i hvars närvaro Ellen lät undfalla sig några betraktelser öfver sitt lif. Om hon då hon någongång ’tänkte högt’, så var det derföre, att hon kände Ingrid och visste, att hon var lika stum som väggarne. (s. 98f.)

Avsaknaden av kärlek och innerlighet i relationen till den äkta maken gör det nödvändigt för Ellen att vända sig någon annanstans. Texten visar hur bristen på kärlek i ett äktenskap kan ersättas av en intim relation till en väninna.

Till sist känner sig dock Ingrid tvungen att berätta för någon om Ellens olycka, när Grevinnan Emy ber henne avslöja hon därför hur det ligger till:

---

¹²¹ Faderman (2001), s. 75.

– Tack, Ingrid, sade grefvinnan, och räckte den trohjertade flickan handen. Jag behöfver icke bedja dig vara öm och tillgifven emot Ellen, jag vet att du är det af själ och hjerta.

– Hvem skulle icke älska henne? svarade Ingrid, och kysste grefvinnans hand. Men det gör mig så bedröfvad att se, huru hon bleknar bort och tynar af, utan att jag förmår göra något till hennes trefnad och lycka. (s. 117.)

Att Ingrid skulle vara helt oförmögen att lindra Ellens smärta stämmer inte. Ingrid utgör ett dygdigt alternativ för den olyckligt gifta kvinnan att ägna sin kärlek och ömhet åt.

I en situation liknande Ellens befinner sig Friherrinnan Augusta Ernstein, Ellens makes ungdomskärlek. Eftersom Augusta saknade pengar bröt Evert deras förbindelse och i harmen gifte sig Augusta med den ”rikaste, inskräntaste och fulaste af alla friherrar” (s. 122). Efter att ha genomskådat Everts karaktär närmar hon sig med nyfikenhet hans hustru. Under ett samtal med Evert drar hon sig inte för att tala klarspråk med den fåfänga mannen som tror sig själv vara föremålet för hennes intresse:

Har hon hjerta, så skall hon blifva olycklig vid sidan af en man, hvars fåfänga förqväfver alla andra känslor, tänkte jag. – Nåväl, min herre: hvem tror ni väl lär känna Ellen, utan att älska henne. – Ingen, som har sinne eller känsla för det ädla och goda. Friherrinnan uppstod och räckte honom handen, i det hon tillade: Jag är af uppriktigt hjerta er hustrus vän, men ingenting för er. [...]

Augusta hade dödligt sårat hans fåfänga; hon hade vågat finna hans hustru mera värd tillgifvenhet och deltagande än hennes man [...]. (s. 171.)

För både Ellen och Augusta blir det en nödvändighet att söka sig kärlek och vänskap utanför äktenskapets ramar. Ellen är öppen för vänskap med båda könen, men att söka detta hos en annan man utgör inte något alternativ för Augusta. Förutom att vara Ellens vän står hon romanen igenom för den skarpaste kritiken av mannen och som den med mest radikala emancipationsidéer. Sin syn på män sammanfattar hon med: ”Jag har gjort en föresats och från den viker jag aldrig, att alltid anfälla det sig så kallade starkare könet.” (s. 264.) Ellens äktenskapliga liv liknar hon vid ”den svarte slafvens” (s. 209).¹²² Även om Ellen framstår som mer försiktig i sin framtoning och hellre talar om kvinnors bildning i förhållande till förmågan att fostra söner blir hon för Augusta en sann vän, hennes dygdiga alternativ.

---

¹²² Emancipationsidéer och diskussioner om kvinnans ställning berörs på olika sätt i samtliga romaner, jag har dock tyvärr inte möjlighet att inom ramarna för denna undersökning djupare beröra temat.

Tills döden skiljer oss åt

Jag känner allt tydligare, att jag här befinner mig på vulkanisk grund, en grund, som jäsande passioner göra på en gång interessant och farlig. [...] Vore icke mitt hjerta redan för mycket med i spelet för min unga systems skull, så skulle jag med lugn och äfven nöje betrakta denna scen ur menskliga lifvet, utvecklingen af dessa, till en del, gåtolika förhållanden. (s. 105f.)

Så skriver Sofia i dagboken efter en tid i sin styvmoders hus. Upphovet är de intriger mellan kvinnorna i huset och männen utanför som utspelar sig kring henne. Även om Selma ovan inte önskar sig något utöver sin mors och Sofias kärlek ska den vulkaniska grund Sofia känner av slutligen göra sig gällande. Som Faderman uppmärksammar innebär skildringarna av den romantiska vänskapen inte något automatiskt uteslutande av män och giftermål. Både *En dagbok* och *En fåfäng mans hustru* avslutas med föreningen mellan man och kvinna, även om det för Sofias del åtminstone inte inom romanens ramar leder till äktenskap. Att författarna inte ville framstå som alltför äktenskapskritiska och att detta även speglar samtidens villkor, svårigheterna med att välja bort giftermål, menar Faderman är en förklaring. I romanerna kan jag även skönja en stark längtan efter en relation mellan man och kvinna liknande dem kvinnorna upplever i relation till varandra, en önskan om att kunna finna lyckan också inom den heterosexuella matrisens förordningar. Att detta beskrivs som komplicerat och problematiskt utgör dock en utmaning av dessa förordningar i sig. I stället för att framstå som naturliga blir de heterosexuella relationerna i romantexterna bevis på sprickor i matrisen.

I *En dagbok* skiljs väninnorna slutligen åt för att i stället ägna sig åt man och barn. Också i *En fåfäng mans hustru* får Ellen till slut ett liv tillsammans med mannen hon älskar. Även om detta inte behöver innebära slutet på kvinnornas vänskap är det här romanerna avslutas, deras fortsatta förhållanden går bara att spekulera i. I *En fåfäng mans hustru* ger Ingrid's ord när Ellen ligger allvarligt sjuk kanske en ledtråd:

Nätter och dagar förgingo under stor ångest för Ellens vänner. Ingrid vek icke från hennes läger; natt och dag var hon hos henne, och då grefvinnan ville att hon skulle njuta någon hvila, blef svaret:

– Dör *hon*, då vill jag gerna dö med. (s. 166.)

Ingrid står redo att följa sin älskade Ellen i döden, kanske följer hon även sin kära vän och matmor till det nya hemmet?

Till skillnad från ovanstående romaner får Ottilia i Knorrings roman aldrig sin älskade man. Melida lyckas inte heller rädda henne fullt ut undan den skadliga kärleken. Liksom Löfgrens uppmärksammande av den romantiska kärlekens ödesdigra konsekvenser för kvinnor i Emilie Flygare-Carléns författarskap innebär den älskade mannens svek Ottilias undergång.¹²³ När Ottos fästmö och blivande svärföräldrar plötsligt inträder i hemmet svimmar Ottilia:

Sedan vet jag icke, hvad som vidare tilldrog sig, utan, när jag härnäst uppvaknade till medvetande och kände, att jag ännu lefde och fanns till, då låg jag i min säng uppe på mitt rum, den vanliga Läkaren satt bredvid mig och höll min arm, som sved och var förbunden, och Melida stod framför mig som en god genius, hvilken man i de glada dagarna förskjutit, men som själfmanad återkommer i de sorgliga. (s. 150.)

Under Ottilias sjukdom som följer, en elakartad och farlig nervfeber, undviker henne alla ”utom Melida, som sade sig icke hafva mera än sitt stackars lif att förlora” (s. 164). När Ottilia äntligen vaknar upp efter 21 dagar i dvala är det således Melida hon möter: ”– Ack, Melida, – sade jag och tog hennes hand, som jag förde till mina läppar – du ängel! Du har då skött och varit hos mig under hela denna långa tid? Du är bra innerligen god!” (s. 157.) Liksom Ingrid är Melida villig att offra sitt liv för den älskade väninnan. De båda skiljs dock åt när Ottilia återvänder till sin mormor, hennes illusioner har en efter en krossats: ”min sista illusion på jorden, som bleknade bort och sjönk ned i verklighetens mörkaste schakt, det var min höga tro på Otto [...]” (s. 172.)

Äfven *allt detta* var blott illusion!!!

Förundra dig derföre icke, kära Mormor, om jag längtar till en verld, der dylika icke finnas, och der jag, af hvad jag egde och såg på jorden, icke önskar mig mera än dig, samt Melidas oblandade, oförfalskade och dock aldrig blinda vänskap. (s. 173.)

Slutligen blir Ottilia och Melida varandras allt men de kan inte leva för att vara tillsammans, Ottilias sista önskan gäller istället livet efter döden.

När kvinnor trots ivriga röster mot romanförfattandet och läsandet väljer att ta till orda förefaller de bärkraftiga relationerna mellan romanernas kvinnor viktiga för dem att lyfta fram. Den romantiska vänskapen blir en viktig romankomponent för skildringar av kvinnors

---

¹²³ Ett liknande händelseförlopp skildrar även Wendela Hebbe i sin roman *Brudarne* (Stockholm 1846). Också här går romanhjältinnan under på grund av den otillräcklige mannen och trots väninnans varningar.

kärlek och begär. Väninnan skrivs dessutom fram som en person att lita på med förmåga till intimitet och lojalitet in i döden. Kanske ingår dylika relationer i en sanningsenlig skildring av deras samtid? Tydligt framstår likväl att den romantiska vänskapen kvinnor emellan utgör ett viktigt verktyg för skapandet av dessa författarinnors romanverkligheter, utopiska eller ej.

6. Älskarinnor

Den som midt under lidelsens storm hör dygdens varnande röst, den måste man vörda, älska [...].¹²⁴

Åsa Arping utnämner i *Den anspråksfulla blygsamheten* kärleken till det stora ämnet i seklets romaner.¹²⁵ Kärlek kan som vi sett ovan gälla relationer mellan kvinnor. I detta avsnitt är det förhållanden mellan kvinnor och män som står i fokus. Till skillnad från relationerna mellan kvinnorna ovan där intimitet, begär och kärlek skildras som något självklart och naturligt står förhållanden mellan kvinnor och män i dessa tidiga 1800-talsromaner oftast som problematiska och komplicerade. Den heterosexuella kärleken är inte sällan ett problem för romantexten att arbeta med. Olika lösningar presenteras på frågan hur kvinnor och män ska kunna mötas och leva tillsammans.

Som berörts tidigare diskuterar Eva Lis Bjurman i sin text olika sorters kärlek: Den romantiska kärleken, vilken hon tycks finna representerad främst i romanlitteraturen, och vad hon kallar förnuftig kärlek i främst rådgivningslitteraturen. Mot Bjurmans resonemang ställer jag, i linje med Maria Löfgrens slutsats, förekomsten av synen på romantisk passion som inte bara farlig utan direkt dödlig i romanerna. Löfgren konstaterar i sin avhandling hur den romantiska kärleken i Emilie Flygare-Carléns författarskap ofta innebär undergång främst för de kvinnliga karaktärerna.

Den förnuftiga kärlek Bjurman finner prov på i rådgivningslitteraturen har som hon skriver inte i någon större utsträckning uppmärksammats av tidigare forskning.¹²⁶ Hennes antagande att denna sorts kärlek endast finns representerad i rådgivningslitteraturen undermineras emellertid av konstruktionen av kärlek i ett flertal romaner.¹²⁷ Enligt Bjurman innebär

---

¹²⁴ Wendela Hebbe, *Arabella* (Stockholm 1841), s. 155.

¹²⁵ Arping (2002), s. 194.

¹²⁶ Sten Högnäs resonemang om äktenskap baserade på balanserad vänskaplighet påminner dock om Bjurmans iakttagelser, se sidan 15.

¹²⁷ Inom ramarna för denna uppsats finns inte utrymme för någon uttömmande undersökning av den förnuftiga kärleken, här står enbart de tre romanerna i fokus. Det vore dock ett intressant ämne för vidare forskning.

föräldrarnas minskade inflytande över valet av make att ett val baserat på förnuft internaliseras i flickorna själva: ”Detta ansvar är kopplat till utvecklingen av det autonoma jaget, som handlar själv och tar ansvar för sina egna handlingar”, skriver Bjurman.¹²⁸ I romanerna tydliggörs detta dessutom genom avsaknaden av biologiska föräldrar. Otilia, Sofia och Ellen gör alla sina egna val med varierade utgångar.

De inledande orden till detta avsnitt är hämtade ur Wendela Hebbes melodramatiska debutroman *Arabella* (1841). Först när romanhjältinnan Arabella upptäcker dessa kvaliteter blir hon förälskad i den dygdiga och kontrollerade mannen Edvard.¹²⁹ Om den komplementära könsrollsideologins genomslagskraft i Schwartz författarskap skriver Gunlög Kolbe:

Det kan förefalla märkligt, att kärleken till mannen är en för kvinnan tillåten passion. Men det är en för den komplementära könsrollsideologins fortlevnad viktig grundidé och samtidigt en viktig påverkansstrategi. Den understryker den komplementära könsrollsideologins grundidé, att kvinnan bör vara den älskande, uppoffrande och tjänande, styrd av sina känslor, medan mannen den förnuftige och starke, en idé som Schwartz omfattar.¹³⁰

Jag har dock funnit att förmågan att kunna kontrollera sina passioner i dessa romaner gäller även de kvinnliga romanpersonerna. De kvinnliga kvaliteterna Kolbe lyfter fram ovan omformuleras i romanerna och kan således sägas utmana den komplementära könsrollsideologin. För Otilia som låter sig styras av sina passioner går det illa, när Ellen lyssnar till sin fantasi blir valet av make ödesdigert, men den filosofiskt lagda Sofia lyckas med att göra ett lyckligt val baserat på förnuft. Känslor grundade i förnuft är något de kvinnliga romankaraktärerna värdesätter hos sina manliga motspelare. Men som en kommentar till Unos uppskattning av känslostyrda kvinnor i *En fåfång mans hustru*, och till Kolbes resonemang ovan, betonar grevinnan Sappho vikten av självkontroll, *både* hos kvinnor och hos män:

– Du föredrager således en tygellös eftergift för känslan. – Ack, min vän! du borde ha lärt känna mig för en tolf år tillbaka, och jag är säker på, att du skulle blifvit fullkomligt botad för dessa ideer, utropade Sappho skrattande. – Jag, åter, finner den man föraktlig och ömklig, som icke är herre öfver sina passioner, utan lemnar dem fria tyglar. (s. 54.)

---

¹²⁸ Bjurman (1998), s. 149.

¹²⁹ Namnet Edvard är ett återkommande namn i de kvinnliga författarnas romaner. Kanske kommer inspirationen från Goethes *Valfrändskap*?

¹³⁰ Kolbe (2001), s. 178.

Augusta i samma roman för ett intressant resonemang om kvinnor och mäns fåfånga:

Ja, grefve, sannerligen står icke vår fåfånga, om man jemför den med er, i samma förhållande till denna, som ett barn till en jätte. – Tänk efter hvilka strömmar af blod er fåfånga kostat verlden. – För att förvärfva en Napoleon ett odödligt namn, har fordrats millioner menniskolif, – och ändå talen I om vårt bifallsbegär. – Tigen stilla! ty ville vi göra upp våra räkningar i denna punkt, så skullen I blifva tvungne att med fasa erkänna, att er 'ädla ärelystnad' bra mycket liknat en blodtörstig hyena, då vårt begär efter bifall inskränkt sig till litet smink, några juveler och ett behagsjukt smålöje. (s. 137.)

Här använder sig Augusta av föreställningarna om känslostyrda kvinnor Kolbe betonar ovan, men hon lyckas visa på hur detta gäller också det andra könet, även män låter sig styras av sina känslor. Augusta genomsådar den manliga ärelystnaden som en täckmantel för manlig fåfånga, en fåfånga som till skillnad från kvinnornas skördar liv. Tillsammans med Sapphos meningar ovan framstår den förnuftige och starke mannen som ett ideal de kvinnliga romankaraktärerna omfattar. Och så långt arbetar romantexterna i enlighet med den komplementära könsrollsideologin. Men det är romanernas kvinnor som framträder som de med bäst förmåga att kunna tygla sina passioner. Här bryter texterna tydligt med den samtida konventionella synen på könen som kompletterande varandra. Romanerna presenterar i stället en annorlunda modell bestående av kontrollerade kvinnor och känslostyrda män.

I *Illusionerna* tackar Ottilia Allfader ”att icke äfven hon dukat under för sin kärlek och – Ottos tygellösa passion” som den arma Marie (s. 97). Ottilias kärlek till Otto leder dock slutligen till hennes undergång. Här skiljer sig *Illusionerna* från de två andra romanerna. Ottilias kärlek till Otto består, trots hans skamliga beteende. Som Ebba Witt-Brattström påpekar räcker inte plikt och religion till för att Ottilia ska komma till försoning med sin passion. Tvärtom låter hennes kärlek inte förneka sig: ”Sådan är *min* kärlek! Men en *sådan* förstå de sig icke på! De tro, att allt kan göras efter mått och beräkning, älska, hata, glömma; – men de bedraga sig, åtminstone på mig!” (s. 133.)

Hur denna vägran att förneka passion ska tolkas kan diskuteras. Är den ett starkt hävdande av kärlekens allmakt eller en ironisering över kvinnors för starka tro på densamma? Ett tredje alternativ uppstår om blickarna i stället riktas mot mannen, Otto. Liksom i Wendela Hebbes roman *Brudarne* (1846) går de kvinnliga huvudpersonerna slutligen under i och med insikten om mannens ofullkomlighet. När Ottilia av sagt sig Ottos kärlek gör hon det med avsikten att han ska uppfylla sina plikter. Det är de höga tankarna hon har om honom ”som ensamt kan

uppehålla modet hos mig, öfver att för evigt ha förlorat honom. [...] ty, är han svag och dukar under för sina passioner, äfven i kommande tider, då förlorade hela hans stoicism och själfbeherrskning vid detta ögonblick allt sitt värde”, skriver Ottilia (s. 162). När dessa höga tankar om Otto också slutligen visar sig falska förlorar hon sin sista illusion på jorden och därmed sin vilja att leva. Texten avvisar tydligt den moral som, med Witt-Brattströms ord, leder till förnekandet av passionen och kvinnans uppoffring för att adla mannen. Ottilias ansträngningar belönas således inte med lycka, men slutligen med klarseende.

Otto är för Ottilia ”verldsalltet” vilket hon inte kan leva utan. Det egna rummet får i hennes berättelse en annorlunda betydelse i jämförelse med Sofias rum i *En dagbok*. De står båda som författare till respektive roman. Men där Sofias rum är en plats för reflektion och skapande blir det livsrum Ottilia slutligen skriver fram omöjligt att leva i: ”Rummet var min värld, Otto den enda varelse, som deruti fanns.” (s. 21.) Att göra sitt liv avhängigt en man som Otto visar sig vara ett ödesdigert val.

I *En dagbok* och *En fåfäng mans hustru* är det dock som sagt de kvinnliga huvudpersonerna som framgångsrikt lyckas kontrollera sina begär, och i viss utsträckning även männens. Sitt olyckliga äktenskap till trots tillåter sig inte Ellen i *En fåfäng mans hustru* att svika sina löften gentemot sin äkta man när mannen hon i själva verket älskar ber om en kärleksförklaring:

– Nämn icke Gud! utropade Uno lidelsefullt; kärleken, den rena, den sanna, kan icke uppväcka Hans vrede. – Hvarföre ständigt fly undan sanningen? Jag vet att du älskar mig; mitt hjerta har sagt mig det; hvarföre då icke ega mod att tillstå det? (s. 297.)

Ellens svar blir inte det önskade. I likhet med Arabella i Wendela Hebbes roman med samma namn har aktning och respekt stor betydelse också för Ellen. Hennes replik lyder:

Man kan inte älska den, som man icke aktar, och du vill att jag ska göra mig föraktlig? – Gå, Uno, jag tror icke på din kärlek? ty hade den varit ren och stark, så skulle du af aktning för mig aldrig hafva fordrat, att jag af svaghet för dig skulle förnedra mig. (s. 298.)

Genom sin plikt känsla och starka tro på att göra det rätta får Ellens ord Uno på rätt väg. Karaktären Jacobo i Schwartz roman *Mannen af börd och qvinnan af folket: en teckning ur verkligheten* (1858) beskrivs av Gunlög Kolbe som ”ett exempel på den ’nye’ framgångsrike borgerlige mannen, som själv skapar sin lycka och kan undertrycka sin kärlek till kvinnor för

att omforma den till vänskap”.¹³¹ Innan Ellen och Uno får varandra tvingas också han genomgå en liknande utveckling. ”– Hos mannen bör förståndet råda, men hos qvinnan hjertat”, säger Uno i romanens början, ett uttalande han får äta upp (s. 54).

Även i *En dagbok* står den kvinnliga parten som den förnuftiga och rationella. Som Arping påpekade har de kvinnliga karaktärerna i Bremers roman genomskådat den romantiska litteraturens berättelser om kärlek. För Sofia är ordet kärlek inte nog som förklaring för det möte som kan uppstå mellan man och kvinna:

Det temligen gångbara begreppet, att man och qvinna hjertligt närma sig hvarandra, endast under inflytelsen af denna känsla, är icke riktigt. De söka, de behöfva hvarandra, emedan de hos hvarandra beundra en egen art af förträfflighet, emedan de ömsesidigt fullkomna hvarandra. (s. 161.)

Sofias tal stämmer väl överens med den samtida föreställningen om könens kompletterande funktion. Men, som sagt, även om själva funktionen inte bestrids blir utformningen en annan också i *En dagbok*. Texterna lyckas på så sätt utmana den konventionella uppfattningen om kvinnor och mäns olika förmågor och skapa en plats för rationella, tänkande kvinnor. Mot Vikingens känslösamma tal om kärlek ställer Sofia filosofi och förnuft:

Jag svarade: ’Tänkangets lif utesluter icke känslans, men beherrsakar det, hindrar dess öfvervalde. Förnuftet frälsar menniskan från mycket lidande.’ (s. 110.)

Känslor utan rim och reson! Just sådana är det, som jag tycker om. Hvem, t. ex., talar om en förnuftig kärlek? Och kärlek är dock livets ädlaste känsla, dess högsta blomma. För min del är jag ej förnuftig, har aldrig varit det, och skall aldrig blifva det, hoppas jag!’

Småleende och road, bestred jag hans argumenter och ville ej veta af någon annan kärlek än en *förnuftig*, hvaröfver vikingen förifrade sig, men på ett friskt, roligt sätt. (s. 111.)¹³²

Precis som Birgitta Holm konstaterat påvisar Emilias tvekan inför sitt stundande giftermål i *Famillen H**** en för tiden högst aktuell problematik. En problematik som även Sofia fått erfara: ”Jag fruktar äktenskapet, fruktar det förtryck, det dunkla, djupa lidande, som så ofta alstras af den ena människans makt öfver den andra. Jag har så mycket sett deraf.” (s. 227.) Sofias erfarenheter har således gjort henne misstänksam mot kärlek. Hon är en kvinna som

---

¹³¹ Kolbe (2001), s. 177f.

¹³² Intressant i *En dagbok* är hur Sofia till synes fritt rör sig i staden. Detta samtal sker i båten på väg från söder där Sofia möter Vikingen vid stranden. Till söders höjder har hon promenerat själv.

värdesätter frihet och oberoende, storheter svåra för en kvinna under denna tid att uppnå och än svårare att inom äktenskapets band bibehålla. När Vikingen friar till Sofia blir således hennes svar nekande. Efter att han ruinerats och tvingas till att ge sig iväg på en lång resa ändrar hon sig.

Som Arping skriver problematiseras kärleksskildringens regelsystem i Bremers roman.¹³³ Sofia går emot all konvens och friar till sin älskade vän. Hon är myndig och har pengar, hon har det således bättre ställt än Vikingen som på grund av detta först inte vill acceptera hennes förslag. Enligt Borgström tycks deras olika livsförhållanden ”framstå som den motvikt mot den ojämlika maktfördelning mellan män och kvinnor, som gör det möjligt för de älskande att mötas som likar”.¹³⁴ Jag kan bara delvis hålla med. Om man godtar åsikten att äktenskapet är ojämlikt i sig kanske kvinnan måste stå över mannen i ett flertal avseenden för att de ska kunna mötas som likar, men flera andra aspekter spelar in i förhållandet mellan Sofia och Brenner. Deras vänskap menar jag utgör en viktig faktor för Sofias frieri. Det råder en ojämlik maktfördelning mellan henne och Vikingen, men till Sofias fördel. Deras vänskap och kärlek räcker dock till för att Vikingen ska acceptera detta och slutligen svarar han ja. Till sist går han även med på Sofias resonemang om förnuftig kärlek:

’Bekänn nu,’ utropade han, ’att din filosofi icke tjenat dig till stort, då den icke hindrat dig att våga ditt lif med en sjöröfvare, som jag!’

’Filosofien!’ utropade jag, ’det är just den, som fört mig till dig.’

’Åh bah! Det orkar jag icke höra. Bekänn rent ut, att det är kärlek, ren, gudomlig, oförnuftig kärlek!’

’Nej! icke oförnuftig.’....

’Således förnuftig kärlek! (s. 401.)

Förnuftig kärlek framför svårkontrollerad passion framstår som romanernas ledord. Enligt Kolbe utmanar Schwartz rådgivningslitteraturens kvinnlighetskonstruktion ”men hon gör det inom den komplementära könsrollsideologins ramar, eftersom kvinnorna själva får välja att slutligen anpassa sig till dess normer och återgå till sina underordnade positioner”.¹³⁵ Jag menar dock att romanerna, åtminstone tillfälligt, även lyckas med att förändra dessa köns ramar och skapa rum för en annorlunda kvinnlighet. Texterna citerar det könskomplementära

---

¹³³ Arping (2001), s. 28.

¹³⁴ Borgström (1991), s. 248.

¹³⁵ Kolbe (2001), s. 182.

idealet fel och ger det därmed en ny innebörd, på så vis lyckas de även med att omformulera rådande konventioner och ideal. Den förnuftiga kärleken bärs i romanerna fram av de kvinnliga karaktärerna, och budskapet är tydligt. För de par som lyckas inkorporera denna kärlek väntar en lycklig framtid, den okontrollerade passionen leder däremot till undergång. Tvärtemot Kolbes resonemang ovan menar jag även att kvinnorna lyckas med att förändra sina positioner. I romanvärlden blir de till vinnande kärleksteoretiker med lösningen på den heterosexuella problematiken i sina händer.

Den problematiska heterosexualiteten

På ett flertal sätt visar följaktligen romanerna att den heterosexuella passionen bör kontrolleras. Utan tyglar är den inte bara farlig utan direkt skadlig, åtminstone för romanernas kvinnor. Det är således inte någon okomplicerad heterosexualitet vi möter i dessa texter. Starkare band än de sexuella knöt visserligen kvinnor till män men romanernas framställningar av den heterosexuella kärleken som problematisk utmanar den heterosexuella matrisens själva anspråk på naturlighet. Texterna måste istället arbeta med olika lösningar på problemet hur kvinnor och män ska kunna mötas och leva tillsammans. Som vi såg ovan framstår den förnuftiga kärleken som en möjlighet. I kombination med denna sorts kärlek presenteras dessutom vänskap som en viktig ingrediens också i förhållanden mellan kvinnor och män. Otilia försöker, som jag nämnde ovan, omvandla kärleken mellan sig och Otto till vänskap, dock utan framgång.

I Marie Sophie Schwartz roman utgör mannens förmåga att vara en god vän en viktig kvalitet. Ellen känner aldrig vare sig äkta kärlek eller vänskap för sin make. Uno däremot beskrivs som hans totala motsats.¹³⁶ ”Han var den ömmaste bror, den aktningsfullaste vän och det angenämaste sällskap för den unga qvinnan.” (s. 220.) Men deras starka vänskap är redan från början, som det beskrivs i texten, hotad av andra känslor. Den heterosexuella kärleken ställs i Schwartz roman i ett slags motsatsförhållande till vänskapen mellan man och kvinna. Den stora frågan är om de går att förena. Enligt Ellen skiljer sig mäns och kvinnors förmåga till vänskap åt:

---

¹³⁶ Som Kolbe uppmärksammat bygger Schwartz ofta upp sina berättelser med hjälp av motsatsförhållanden och parallellhistorier. Se exempelvis Kolbe (1993), s. 88 och Kolbe (2001), s. 214.

I män tron er hysa vänskap, då I i sjelfva verket endast ären roade af den, som I kallen er vän. I talen gerna med en person, hvars samtal förströr er, och I ansen er vara den personens vän; men det behöfs blott att någon annan, i ännu högre grad, väcker ert intresse, så är den förra vännen ingenting för er. Vi åter fästa oss vid någon moralisk egenskap, en ädel handling, ett uttryck af sann hederskänsla, af verklig människokärlek, af upphöjda tänkesätt; se der hvad som grundlägger vår vänskap! (s. 215f.)

Som jag nämnde tidigare genomgår Uno en utveckling i romanen. Ellen får funktionen av uppfostraren/läraryn som leder honom på rätt väg, men i texten tvingas de båda till en påfrestande balansgång mellan kärlek och vänskap och kan egentligen först efter den fåfänga äkta mannens bortgång förenas fullt ut.

Jag hävdade tidigare, i polemik med Sten Högnäs resonemang kring kärlek och vänskap, att vänskapsförhållandena ofta var och uppfattades som lika seriösa som de äktenskapliga. Kanske ger också Claudia Lindéns redogörelse för Mary Wollstonecrafts syn på kärlek och äktenskap en fingervisning om varför just vänskap är en viktig ingrediens i romanernas förhållanden mellan kvinnor och män. ”Genom vänskapsidealet kunde Wollstonecraft stipulera möjligheten av en mer jämbördig relation mellan man och kvinna”, skriver Lindén.¹³⁷ Vänskapsidealet i romanerna menar jag kan ses både som en jämställdhetsstrategi och som en möjlig lösning på den heterosexuella problematiken. Tydligast skildras kanske detta i Bremers *En dagbok*. För Sofia, vars erfarenheter av äktenskapet som sagt inte är de bästa, står vänskapen som en förutsättning för en lycklig förening mellan man och kvinna.

I sin text om Bremers roman i *Romantikens kvinnor* menar Birgitta Ahlmo-Nilsson att Sofia iscensätter sitt eget självbedrägeri: ”Hon får skriva vänskap när sammanhanget röjer en spirande förälskelse.”¹³⁸ Jag anser dock att Sofias envisa hävdande av Vikingens och hennes vänskap utgör själva förutsättningen för förälskelsen. I stället för självbedrägeri skulle jag vilja åberopa medvetenhet. Precis som Wollstonecraft har både Bremer och hennes skapelse Sofia en klar insikt i hur kärleken oftast innebar ojämlikhet. Mitt i folkvimlet på Norrbro sker ett samtal om kärlek och vänskap:

Ack! låt mig tänka som jag vill öfver kärleken, på vänskapen tror jag, och jag känner att vi äro vänner!’

Och härmed tog jag hans arm och begynte gå hemåt åter. Vikingen sade:

---

¹³⁷ Lindén (2001), s. 138.

¹³⁸ Ahlmo-Nilsson (1990), s. 143.

’Kärlek, vänskap, kunna de åtskiljas så? Och hur kan man misstro den ena, då man tror på den andra?’ (s. 221.)

Genom den förnuftiga kärleken och den starka vänskapen kan Vikingen och Sofia mötas utanför de gängse ramarna i något som kanske närmar sig en mer jämlik förening.

Corinne och kvinnorna

Qvinnan måste ettdera fullkomligt egna sig åt konsten och konstnärslivet i *den* eller *de* grenar hon valt, eller ock åt husmoderliga och husliga pligter. Hon må aldrig tro sig om att förena båda delarna, ty då blir det fusk af alltsammans.¹³⁹

I led med Toril Mois resonemang i artikeln ”*Corinne* – kvinnornas grundläggande modernitetsmyt” kan jag konstatera att kvinnornas relationer till män i romanerna inte går att förena med konstnärskap. Sophie von Knorrings, om än ironiska, avslutande ord i *Qvinnorna* (1836) ovan lyckas de kvinnliga romankaraktärerna inte komma undan.¹⁴⁰

Konflikten mellan kvinnoroll och konstnärskap har Åsa Arping utförligt redogjort för i *Den anspråksfulla blygsamheten*. I sin text tar hon upp ett flertal olika variationer på temat: Den vilseförda läsarinna som slutligen kommer på ”bättre tankar” och väljer bort romanerna till förmån för det verkliga livet, det vill säga husmoderns. Men även kvinnor vars konstnärsdrift blir deras död. Skrivande romanhjältinnor, som exempelvis Sofia i *En dagbok*, är mer kontroversiella än enbart läsande konstaterar Arping:

När författaren bakom denna karaktär själv är kvinna, ställs hon inför dubbla auktoritets- och blygsamhetskrav – att motivera såväl sin egen som sin hjältinnas rätt att tala. Något som av nöden innebär allvarliga överträdelser av en konventionell kvinnlighet. [...] Den skrivande hjältinnan är således en utmaning, men också en frestelse. Genom henne kan författaren

---

¹³⁹ Sophie von Knorring, *Qvinnorna* (Stockholm 1836), s. 108.

¹⁴⁰ Om samma citat skriver Kessler: ”Dieses Zitat kann deshalb einerseits als Kritik an der Situation von Frauen, die sich künstlerisch betätigen wollen, aufgefasst werden, andererseits aber auch als indirekte Aufforderung an die Frauen, vor den Schwierigkeiten nicht zurückzuschrecken. Schliesslich spricht auch ein gewisses Mass an Selbstironie aus diesen Zeilen. Diese Beschreibung der Unvereinbarkeit von Kunst und Familie erscheint uns noch ironischer, wenn wir sie mit der Situation der realen Autorin vergleichen.” Kessler (1997), s. 64.

legitimera sitt skapande och gestalta sitt eget dilemma, svårigheten att förena en tillvaro som aktiv konstnär med en acceptabel kvinnoroll.¹⁴¹

Det som egentligen sker i Bremers roman är att dagboken skrivs. Enligt Ahlmo-Nilsson blir dagboksskrivandet en symbol för kvinnligt författarskap.¹⁴² Så länge Sofia är en fri kvinna, utan man och barn, är skrivandet möjligt.

På en soaré berättar Vikingen historien om gamen, denna historia blir på mer än ett sätt en metafor för Sofias öde. Gamen Vikingen berättar om såg han i Egypten och efter att ha skjutit fågeln i bröstet närmar han sig för att avsluta dess liv:

men i detsamma lyfte fågeln sina vingar och steg uppåt. Blod strömmade ur dess bröst, och en del af dess inelfvor föll ut, men den fortfor, det oaktadt, att oupphörligt höja sig under allt vidare cirklar. Ett par skott, som jag sände efter honom, gjorde ingen verkan. Det var vackert, att i den stora, stilla öknen se denna fågel, dödligt sårad och färgande sanden med sitt blod, tyst på sina ofantliga vingar kretsa allt högre och högre, – den sista loven den tog var visst en fjerdedels mil i omkrets, sedan förlorade jag honom ur sigte i den blåa rymden. (s. 304.)

Som Ahlmo-Nilsson skriver är rovfåglar vanliga symboler i kvinnliga författarskap. Enligt Birgitta Svanberg använder Bremer en fågel som symbol för kvinnligt skapande i berättelsen ”Örninnan”.¹⁴³ Vikingens berättelse om gamen blir en bild av Sofias oskadliggjorda och försvinnande skaparkraft. Men gamen har även en annan symbolfunktion i egyptisk tradition, skriver Ahlmo-Nilsson, liknande pelikanen i västerländsk tradition: ”Den är en Kristussymbol, som markerar den självupppoffrande kärleken, som ammar barnen med sitt blod.”¹⁴⁴ Den blödande gamen kan således även sägas spegla Sofias offrande av sitt författarskap till förmån för Vikingens barn.

De kvinnliga författarna hade en negativ bild av skrivande kvinnor att ”handskas med, att skriva in sig i, eller ut ur”, skriver Arping.¹⁴⁵ Om Sofias uppoffring för Vikingens barn skriver

---

¹⁴¹ Arping (2002), s. 206. Intressant apropå kvinnlig författartradition är Bremers namnval till sin huvudperson, tillsammans med Vikingens efternamn blir resultatet Sofia Brenner, namne med 1600-talsdiktaren Sophia Elisabet Brenner.

¹⁴² Ahlmo-Nilsson (1990), s. 138.

¹⁴³ Birgitta Svanberg, ”jag är örn. Det är min bekännelse”. Örnen som symbol för kvinnlig skaparkraft” i *Kvinnornas Litteraturhistoria* Del 2, 1900-talet, red. Ingrid Holmquist och Ebba Witt-Brattström, (Stockholm 1983). Informationen hämtad ur Ahlmo-Nilsson (1990), s. 148.

¹⁴⁴ Ahlmo-Nilsson (1990), s. 148.

¹⁴⁵ Arping (2002), s. 219.

Arping: ”När hjältinnans självvalda tystnad utmynnar i en osjälvisk vilja att verka för andra, öppnar det istället för en kvinnlig heroism.”¹⁴⁶ Tystnaden blir således något mer än bara en kritik av rådande omständigheter. Hyllandet av makan och modern kan ses som en viktig strategi för att öka kvinnors inflytande, husmodern som en slags egen röst i en ny värld. Men att visa upp en kvinna som, med Moïses ord, respekteras både som kvinna, individ och människa i modernitetens värld klarar inte romanerna av fullt ut. Sofias slutord, om än utsagda i lycka, anser jag också bär spår av resignation. Hon överger slutligen det av henne tidigare så hyllade förnuftet.

Slut nu med mitt lif af stilla betraktelser [sic] och dagliga anteckningar. Bort med dig pratsamma men kära penna, som upptagit så många timmar! Och i sanning, när man gifvit bort frihet, förnuft och hjerta, så är det så godt att äfven lägga bort – Dagboken! (s. 407.)

Sofias val att leva sitt liv som Vikingens älskade och som styvmor till hans barn kostar henne författarskapet, friheten och förnuftet. Men som Moïse och Arping konstaterar var valmöjligheterna minst sagt begränsade. Romanhjältinnorna ”måste lägga ner pennan för att låta döden eller ett nytt liv ta vid”, skriver Arping.¹⁴⁷ I romanerna återspeglas således variationer på Corinnes öde.

Ellen i *En fåfäng mans hustru* är något av en Corinnelik skapelse, vilket hon får visa prov på redan under romanens första sidor. Under en sällskapslek får deltagarna göra en devis eller berättelse kring ett tilldelat ord, till sist kommer turen till Ellen som fått sig tilldelat ordet minne:

Med en sällsamt vek och melodisk röst improviserade hon ett litet poem öfver ordet – Det var liksom de sköna poetiska orden hade sväfvat öfver hennes läppar, utan att hon vetat deraf. Det yrande skämtet, som förut hade uppstått vid hvarje devis, tystnade och man lyssnade, stum och öfverraskad. Uppenbarelsen var så sällsam, att de flesta togo för afgjordt, att Ellen hade uppläst ett utantill lärt poem; men de mera klarseende hörde tydligt, att orden utgingo från hennes eget hjerta; ty de voro ställda till Emy och vände sig omkring Ellens barndoms ljufva minnen och den mor, som hon hade förlorat. (s. 12f.)

Liksom Corinne besitter Ellen den ovanliga förmågan att kunna improvisera. Utöver detta är hon dessutom en begåvad sångerska och vinner svenska akademins pris för sin diktning. Trots

---

¹⁴⁶ Arping (2002), s. 224.

¹⁴⁷ Ibid., s. 223.

den hyllning Ellens konstnärliga talanger vinner uppskattar hon dem inte själv, hon presenteras som ett motvilligt geni. Texten kan på så sätt visa upp en alternativ kvinnlighet, det motvilliga geniet som en strategi för möjliggörandet av den kvinnliga konstnären.

Den uppfostran Ellen fått har lärt henne vikten av självbehärskning, att ”öfvervinna mången öfverdrift i sitt lynne, kufva mången häftig och upplågande känsla” (s. 48). Grevinnan Emys djupa gudsfruktan och starka vördnad för plikten

hade lärt henne svärma för det goda, ädla och moraliskt sköna, och detta hade till följd, att den unga flickan icke drömde om, att af sitt lif göra ett romantiskt drama, utan uppfattade det såsom en förädlings-period för ett högre ändamål. (s. 49f.)

I *En fåfång mans hustru* skrivs Ellen fram som konstnärssjälen som med hjälp av en gudfruktig och korrekt uppfostran lär sig kontrollera sina känslor och som på så sätt kan räddas från ett öde liknande Corinnes. Ellen vill egentligen inte vara, även om hennes talanger uppskattas av andra, vare sig improvisatris eller författare. Hennes man tvingar henne att skriva, själv vill hon egentligen hellre producera barn än poem. Om Ellen skrivs fram som en lämplig förebild är det dock ett motstridigt kvinnoideal som presenteras. Hennes egen uppfattning om sin förmåga till känslokontroll och hennes djupa plikt-känsla leder och håller henne kvar i ett olyckligt äktenskap tillsammans med en usel man. Hennes goda uppfostran och uppförande därefter räcker inte till för att förhindra makens bortslösande av hela deras gemensamma och Ellens egna förmögenhet. De ovan citerade raderna till trots blir också Ellens liv något av ett romantiskt drama. Först när den äkta mannen dör får hon sin belöning, liksom i *En dagbok* får Ellen till sist lägga ner pennan för att i stället ägna sig åt make, hem och barn.

7. Goda styvmödrar

I de romaner jag läst inför denna studie var den täta förekomsten av styv- och fostermödrar slående. Som jag nämnde tidigare bryter romanernas teckningar med den härskande bilden av styvmodern som ond. Patricia Watsons redogörelse för denna misogyn tradition utmanas således.¹⁴⁸ Romanerna arbetar med en välkänd modell, genom att citera denna ”fel” eller annorlunda lyckas de med att skapa ett utrymme för ett alternativt styv- eller fostermoderskap. Den onda styvmodern förvandlas i stället till ett eftersträvansvärt ideal av altruistisk kvinnlighet. Denna goda kvinnlighet finns representerad genom styvmödrar och fostermödrar men också i andra band romanernas kvinnor knyter mellan sig. På så sätt skrivs kvinnliga nätverk fram i vänskapens, hjälpsamhetens och det alternativa släktskapsbandens tecken. Dessa olika relationer mellan kvinnor har även berörningspunkter med den romantiska vänskapen. De är oftast inte formulerade som uteslutande mor/dotterrelationer utan innefattar, som Maria Löfgren uppmärksammat, omhändertagande, försörjning, utbildning och – vänskap. Det är med Löfgrens ord fråga ”om en långvarig stöttande och solidarisk gemenskap”.¹⁴⁹

I *En fåfäng mans hustru* står Ellens fostermor Emy vid hennes sida romanen igenom och får till slut ”tillfredsställelsen att se sin fosterdotter lika lycklig som sin egen dotter” (s. 310). Ellens och Emys kärleksfulla relation får som sagt utrymme redan under romanens första blad i den improvisation Ellen tillägnar Emy. Den innerlighet och intimitet som råder mellan Ellen och väninnan Ebba står även att finna i förhållandet mellan fostermor och fosterdotter. Inför en längre resa finner vi Ellen och Emy sittande i ett litet kabinett för sig själva:

– Min älskade Ellen, sade grefvinnan, jag skall nu för första gången, sedan jag blef mor, på en längre tid lemna mina barn, och det är med en egen känsla af beklämning, som jag nu skiljes från dem, isynnerhet Ebba. Hon är i den åldern, då behovet af en öm mor är så stort. – Ellen,

---

¹⁴⁸ Med detta inte sagt att så är fallet i samtliga verk. Exempelvis Otilia i *Illusionerna* får även stifta bekantskap med den onda varianten.

¹⁴⁹ Löfgren (2003), s. 130.

jag anförtror henne i din vård, vaka du öfver henne under dessa månader, så som jag skulle göra; – och om du älskar mig, så laga att jag återser min älskling lika glad och blomstrande. [...]

– Var lugn, älskade tant, jag skall vaka öfver dem båda, och så troget, att jag skall göra mig till deras samvete, till deras hjertans förtrogna [...]. – Ack, jag skall vara *dina* barns mor, medan du är borta, såsom du varit det för mig, min ädla fostermor. (s. 50f.)

Liksom i vänskapsförhållandena konstrueras den undanskymda platsen – det egna rummet, sängkanten eller, som i detta fall, kabinettet – i texten som möjliga platser för intimitet mellan kvinnor. Men Ellens kärlek till Emy kan i hennes improvisation också uttryckas utomhus och bland andra. Emellertid är det som att Ellens inspiration och den rörelse hon upplever i sitt skapande avskärmar henne från den övriga publiken: ”När Ellen tystnat, kvarstod hon framför Emy med den drömmande blicken häftad på henne och fullkomligt glömsk af att så många omgäfvat henne.” (s. 13.) Ömheten kvinnor emellan erhåller som sagt en särställning i romanerna, avskärmad från verkligheten, både som ett alternativ till andra slags relationer, och som en annan plats bortom verkligheten att längta till.

Citatet ovan visar även på en annan intressant aspekt av fostermoderskapet. I *En fåfäng mans hustru* upphöjs och prisas vid ett flertal tillfällen moderskapet och moderskärleken: ”Det ligger i moderskärleken någonting så rent, så fritt från all sjelfviskhet, att han liknar en gudomlig gnista, nedlagd i människohjertat midt ibland dess usla och sjelfviska begär.” (s. 236.) Moderskärleken blir i texten till en allmän princip, det verkar som att känslan går att särskilja från det biologiska moderskapet. Att kärleken dessutom tillägnas epitetet ”han” ger en intressant fingervisning om hur den skall uppfattas. Kanske skulle denna moderskärlek kunna gälla även för män? I romanen förs parallellt diskussionen om den manliga ärelystnaden och den skada den vållar, förmågan till moderskärlek också hos männen framstår som en potentiell lösning på hur man skulle kunna minska lidandet i världen. Att denna gudomliga gnista nedläggs i det könsneutrala människohjertat talar för att känslan är universell. Moderskärleken blir på så sätt inte enbart förbehållen kvinnor utan gäller även för män. Formuleringen visar på en längtan efter en värld där både kvinnor och män, släktskap eller ej, bejakar denna självupppoffrande kärlek. Moderskapet som utopisk idé öppnar upp för en dekonstruktion av ”den patriarkaliska kulturen genom att ersätta den med den kvinnliga kulturens värderingar och strukturer [...]”, skriver Heggstad.¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Heggstad (2003), s. 55.

Samtidigt pekar texterna på en plats möjlig för kvinnor att fylla i en ny värld, altruismen som en lösning på modernitetens dilemma. Att denna oegennyttiga kärlek i romanerna oftast gagnar dess kvinnliga karaktärer tillför ytterligare en dimension. Det är i de bärkraftiga allianserna mellan kvinnor som denna altruism finner sin starkaste grogrund.

Alternativt släktskap

I citatet ovan tar Ellen tillfälligt på sig moderskapet för sin fostermors barn. Jag skall bli *dina* barns mor, säger Ellen, vilket synes som en besvärjelse. Släktskapsbanden skrivs fram med samtalet som hjälp långt ifrån krav på delat blod. Ellen blir i Emys frånvaro hennes barns mor liksom Emy varit hennes, utan de biologiska banden. Det viktiga är således känslan, moderskärleken, och inte släktskapet.

Melida i *Illusionerna* har själv växt upp som fosterdotter hos Generalen och Generalskan, sin tacksamhet mot dem vill hon åtgärda genom att hjälpa till med uppfostrandet av dottern i huset. Ottilias önskan att Melida ska följa med henne tillbaka till sin mormor för ett liv tillsammans varken kan eller vill Melida uppfylla. När, säger Melida, Generalen och Generalskan anser att dottern är färdig

icke en gång då vill jag för alltid antaga ditt kärleksfulla tillbud, utan komma till dig på kortare tider, men för resten utvälja mig ett barn med goda, vackra anlag, som jag *ensam* får uppfostra och egna alla mina omsorger, hela min verksamhet och all den erfarenhet, som världen, sorgen och glädjen gifvit mig. (s. 168.)

Melidas planer för framtiden innefattar barn men ingen fader. Betonandet av ordet ensam visar tydligt att det inte är äktenskap det handlar om, Melida önskar sig fostermoderskapet som livsuppgift.¹⁵¹

Släktskapssystem ”are made up of, and reproduce, concrete forms of socially organized sexuality” skriver Gayle Rubin.¹⁵² I sin artikel utgår hon delvis från Lévi-Strauss som ser kärnan i upprättandet av släktskap i utbytet av kvinnor mellan män. Om man godtar Lévi-Strauss modell utgör kvinnors vägran att delta i detta utbyte ett utmanande av den socialt

---

¹⁵¹ Det bör emellertid uppmärksammas att äktenskap förmodligen inte hade varit möjligt för Melida. Om hennes val är helt fritt går därför att diskutera.

¹⁵² Rubin (1975), s. 169.

organiserade sexualiteten, det vill säga både av det könskomplementära idealet och av heteronormativiteten. Rubin skriver:

This analysis of society as based on bonds between men by means of women makes the separatist responses of the women's movement thoroughly intelligible. Separatism can be seen as a mutation in social structure, as an attempt to form social groups based on unmediated bonds between women. It can also be seen as a radical denial of men's 'rights' in women, and as a claim by women of rights in themselves.¹⁵³

Melidas handlingar, valet att leva utan man, skulle med Rubins ord kunna ses som en mutation i den sociala ordningen.¹⁵⁴ Den täta förekomsten av fostermödrar och den betydelse de kvinnliga relationerna får i romanerna anser jag också visar på rekommendationer för en alternativ ordning, bortom patriarkatets förtrycksstrukturer. Med Fadermans ord, "as more women began to claim more of the world, the reasons for bonding together against men who wished to deny them a broader sphere became greater".¹⁵⁵ Eller som Kolbe uttrycker det: "Så länge den kvinnliga läsaren upplever sig leva i ett samhälle där jämlikhet inte råder finns det ett behov av att genom läsningen fly till ett samhälle där denna ojämlikhet upphävs."¹⁵⁶ Genom dessa alternativa släktskapssystem visar romanerna på en möjlig lösning på ojämlikhetens problem såväl som de skapar ett tillfälligt utrymme för upplösandet av detsamma. I texterna är kvinnorna sig själva nog i en alternativ ordning uppbyggd av väninnerrelationer. Att romanernas kvinnor mellan sig väljer att upprätta starka band, alternativa släktskapsband, utmanar dessutom den heteronormativa ordning som uppfattar kvinnor som framför allt stående i relation till män.

Med altruismen som ledstjärna upprättas en mängd olika allianser mellan kvinnor. Alternativa mor/dotterrelationer står sida vid sida med lärarinna/lärjunge eller som i fallet Emy och Ingrid i *En fåfång mans hustru* – rik hjälper medellös:

Ingrid var en fader- och moderlös flicka, som hade uppvuxit i närheten af Holmvik, och var några år äldre än Ellen. De hade känt hvarandra så långt de kunde minnas tillbaka, och Ingrid hade mer än en gång fått deltaga i barnens lekar på Holmvik, emedan hon var alla de uppväxandes favorit, och synnerligen Ellens. När hon hade gått och läst, antog grefvinnan

---

¹⁵³ Rubin (1975), s. 175.

¹⁵⁴ Men kanske mer idag än i romanens samtid.

¹⁵⁵ Faderman (2001), s. 157.

¹⁵⁶ Kolbe (1993), s. 88.

Rubens henne i tjänst såsom Ellens uppasserska. Då Ellen gifte sig, följde Ingrid, som af hela sitt hjerta höll af henne, med till det nya hemmet, såsom kammarjungfru.

Ingrid hade genom Emys försorg fått en uppfostran, som höjt henne öfver en vanlig tjänare och utvecklat de naturligen goda anlagen. (s. 97f.)

Emy och Ellen skapar en trygghet åt den föräldralösa Ingrid genom deras kärleksfulla upptagande av henne i den familjära gemenskapen. I romanens kvinnliga nätverk finns således plats för en mängd olika relationer. För Ingrids del innebär förbindelserna med familjen Rubens och Ellen inte bara en räddning undan fattigdom utan en tillgång till lek och undervisning men även till livslång kärleksfull vänskap.

Moderskärlek?

En fåfäng mans hustru är sammanfattningsvis en roman sammanvävd av kvinnlig vänskap. Romanpersonen grevinnan Sappho, namne med den antika skaldinnan, står som en symbol för all denna kvinnogemenskap. Användandet av namnet ger på ett intressant sätt en fingervisning om den kvinnliga vänskapens innebörd i romanen. Hennes närvaro kan tolkas på flera sätt, under 1800-talet stod försök att rädda skaldinnan undan homosexualitets- och osedlighetsstämpeln och bilden av henne som ”erotiskt farlig och spännande kvinna” sida vid sida.¹⁵⁷ Föreställningen om henne som utbildare, vid ett intimt ”prästinne- eller skolflickseminarium under Afrodites beskydd”, anammades även av hennes beundrare vid denna tid.¹⁵⁸ Kanske är det bilden av Sapfo som utbildare som starkast inspirerat Schwartz text. I den diskussion om kvinnans emancipation som förs i romanen är kvinnans bildning ett återkommande tema, ofta som en fråga kopplad till moderskap. Och i Ingrids fall ovan spelar också frågan om utbildning en avgörande roll. Tar man tillvara på uppfattningen om den sapfiska kärleken som homoerotisk blir dock även ett annat mönster möjligt att skönja. Den kärleksfulla intimiteten kvinnorna emellan kan då utläsas som varande i strid med den heteronormativa ordningen. Namnet Sappho skulle kunna ses som en nyckel med förmågan att öppna upp romantexten för ett flertal olika intressanta tolkningar. Med fokus på sprickorna i heteronormativiteten ska vi emellertid rikta blicken mot en annan roman.

---

¹⁵⁷ Vasilis Papageorgious och Magnus William-Olsson, *Sapfo dikter och fragment* (Stockholm 2006), s. 19.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 10.

Mellan Sofia och hennes styvmor i *En dagbok* skrivs en kluven relation fram.¹⁵⁹ I romanens början redogör Sofia för två olika faser i sitt förhållande till styvmodern vilka hon benämner ”Min afgudadyrkans” och ”Motsatsens”. Om den första perioden skriver hon:

Vid 11 års ålder såg jag för första gången min styvmor och blef af henne intagen ända till tillbedjande. Det räckte till mitt femtonde år då jag skildes ifrån henne. Men bittra voro mina dagar i denna min afgudadyrkans tid. Ty aldrig har väl en gyllene idöl varit mera döf och stum för sina tillbedjares böner, än min styvmor var det för min kärlek. (s. 24.)

Sofias berättelse minner om en häftig förälskelse. Styvmoderns kyliga bemötande av de stormande känslorna leder till att hon inte kan ”nalkas henne utan blossande kinder, och ett hjerta så fullt, så svällt (om jag får så säga) af ångestfulla suckar, att tungan fåfängt famlade efter ord” (s. 25f.). Kärleken tar sig direkt kroppsliga uttryck när Sofia finner sina känslor obesvarade, hon skriver:

Jag vet mig på denna tid, mer än en gång, på mina knän ha anropat himlen, att aldrig gifva mig en älskare, blott den deremot ville gifva mig min moders kärlek. Men himlen döf för mina böner gaf mig älskare men – icke min moders kärlek. (s. 26.)

I citatet jämför Sofia kärleken med en älskares. Här uppstår ett tydligt brott mot den heterosexuella matrisens krav, att kvinnor ska åtrå män. Att dessa känslor skrivs fram med ett visst mått av försiktighet antyder Sofias parentes – ”(om jag så får säga)” – ovan. Kärleken till en annan kvinna skrivs trots detta uttryckligen fram. Den himmel Sofia tillber verkar emellertid inte vara rätt instans att vända sig till för en kvinna som önskar sig en annan kvinnas kärlek.

Sofia lämnar hemmet för en tid, varför avslöjar inte texten, vilket underlättar för hennes olyckliga hjärta. När hon återvänder inleds den epok hon kallar ”Motsatsens”. ”Den skimrande slöja genom hvilken jag hittills hade betraktat henne hade nu fallit”, skriver Sofia (s. 27). Och i motsats till den kärlek hon tidigare känt uppstår i stället ett spänningsfyllt förhållande till styvmodern fullt av filosofiska sammandrabbningar. Sofia har läst Thorild och ställer denne mot styvmoderns favorit madame de Genlis. ”Det är mig ett underligt, halft vemodigt minne, det, att min styvmor, på denna tid verkligen [sic] blef rädd för mig, att hon undvek mig, synbart ängslad af mitt skoningslösa allvar”, skriver Sofia efter att hon på nytt,

---

¹⁵⁹ Sofia använder epitetet styvmor trots att fostermor verkar vara det korrekta. Sofia är uppvuxen i Finland och är inte styvmoderns hädangångna makes dotter. På vilka grunder Sofia upptas i familjen avslöjas inte.

efter åter en tids frånvaro, återvänt till hemmet (s. 27f.). Efter en tid i huset, som nu enbart rymmer kvinnor, når de två så småningom en försoning och Sofia får ”ostörd smaka hela ljuheten af det lif, som uppkommer, då människosjälar strömma öfver i hvarandra, i innerlighet och kärlek” (s. 181).

Även om romanerna oftast utmynnar i föreningen mellan man och kvinna och trots att både relationer mellan kvinnor och mellan kvinna och man i romanerna kan följa en liknande dramaturgi finns en avgörande skillnad. I den romantiska vänskapen mellan kvinnor i dessa tidiga 1800-tals romaner är de annars så viktiga frågorna om dygd, rykte och inte minst hälsa inte av vikt. Dessa faktorer kräver eftertanke först i förhållande till män. De kvinnliga allianser som skrivs fram i romanerna skapar en plats där kvinnor kan ge sig hän åt sina passioner, få utlopp för sina begär och tydligt skriva ut sin kärlek. I den romantiska vänskapen kan kvinnor på ett, med vår tids mått mätt, befriande sätt hänge sig åt varandra. Utan att fördömas kan den romantiska vänskapen bryta mot den heterosexuella matrisens lagar och visa på ett alternativ till den heteronormativa ordningen. Den romantiska vänskapen framträder som en bättre och lyckligare värld att längta till.

8. Sammanfattning

Denna uppsats fokuserar på den romantiska vänskapen mellan kvinnor i tre 1800-talsromaner: Sophie von Knorrings (1797–1848) *Illusionerna* (1836), Fredrika Bremers (1801–1865) *En dagbok* (1843) och Marie Sophie Schwartz (1819–1894) *En fåfång mans hustru* (1857). Dessutom undersöks kvinnornas förhållande till passion samt den täta förekomsten av styv- och fostermödrar i dessa romaner.

I min undersökning stödjer jag mig främst på Lillian Fadermans studie av romantisk vänskap. Jag har anlagt ett queerteoretiskt perspektiv på texterna och inspirerats av Hélène Cixous uppmärksammande av skrivandet som ett rum för förändring samt Eva Hegggestads tankar om spelet mellan utopi och verklighet i kvinnliga författares verk.

Den romantiska vänskapen framställs i romanerna varken som onaturlig eller osedlig, kvinnorna kan obehindrat uttrycka sin kärlek och sina begär i dessa relationer. I den innerliga vänskapen kan de ge sig hän och uppleva en djup intimitet. Skildringarna av romantisk vänskap innebär både en utmaning av den heterosexuella matrisens anspråk på naturlighet och av dess krav på hur begär ska formuleras. Med hjälp av det egna rummet som figur får den intima romantiska vänskapen en särställning i texten och skrivs fram både som ett alternativ till andra relationer och som en utopisk verklighet att längta till. Vänskapsrelationerna kan både fungera som dygdiga alternativ för olyckligt gifta kvinnor och visa på en alternativ ordning. Denna alternativa ordning utmanar heteronormativiteten genom att betrakta kvinnor först och främst i relation till andra kvinnor.

Till skillnad från vänskapsrelationerna mellan kvinnor skildras förhållanden mellan kvinnor och män som problematiska. Passionen framställs som potentiellt skadlig och som något som måste kontrolleras. Texterna presenterar en version av den könskomplementära könsrollsideologin bestående av kontrollerade kvinnor och känslostyrda män. På så sätt utmanas den konventionella synen på könen samtidigt som framställningen av heterosexualiteten som bekymmersam ifrågasätter den heterosexuella matrisens anspråk på naturlighet. Som en lösning på de heterosexuella relationernas problematik uppvisas den förnuftiga kärleken. Genom att betona vikten av vänskap även här använder sig romanernas kvinnor dessutom av vänskapsidealet som jämställdhetsstrategi. Jämställdheten sträcker sig

däremot inte så långt att ett kvinnligt konstnärskap kan kombineras med relationen till en man, ska äktenskapet bli lyckligt måste det konstnärliga skapandet avslutas.

Det finns flera bilder av styv- och fostermödrar i romanerna. Tvärt emot bilden av den onda styvmodern presenterar texterna en annorlunda modell bestående av kvinnlig altruism. Moderskärleken blir en viktig funktion oavsett släktskap eller ej.

Olika relationer mellan kvinnor skapar bärkraftiga kvinnliga nätverk och trotsar den socialt organiserade sexualiteten. Genom dessa nätverk och former av alternativa släktskapssystem introducerar romanernas kvinnor en möjlig väg undan det patriarkala förtrycket och utmanar den heteronormativa ordningen. Också här används den avskärmade platsen som figur för uttryckandet av intimitet mellan kvinnor, genom vilken relationerna visas upp både som realistiskt alternativ och som en möjlighet bortom verkligheten.

Den romantiska vänskapen kan avslutningsvis sägas vara av vikt också i studiet av svensk litteratur. Åtskilligt finns kvar att upptäcka inom ämnet: Hur ser den ut i ett historiskt bredare perspektiv? Vad händer med den efter sexologins genombrott? Hur ser den ut mellan män? Också de goda styvmödrarna förtjänar ytterligare studier. Förhoppningsvis inspirerar denna uppsats till vidare och djupare utforskningar.

9. Litteraturförteckning

- Ahlmo-Nilsson, Birgitta, ”Skrift och passion. Om Fredrika Bremers roman *En dagbok*” i *Romantikens kvinnor. Studier i det tidiga 1800-talets litteratur*, red. Birgitta Ahlmo-Nilsson, Eva Borgström och Ingrid Holmquist, (Johanneshov 1990)
- Arping, Åsa, ”Den vilseförda läsarinnan. Ett motiv i det tidiga 1800-talets svenska prosa” i *Kvinnan, kärleken och romanen i kvinnliga 1800-talsförfattares texter*, red. Yvonne Leffler, (Karlstad 2001)
- Arping, Åsa, *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt* (diss. Stockholm/Stehag 2002)
- Arvidsson, Märta, ”Marie Sophie Schwartz” (C-uppsats i litteraturvetenskap Umeå universitet ht 1976)
- Bjurman, Eva Lis, *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750-1830* (diss. Stockholm/Stehag 1998)
- Björk, Nina, *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön* (Stockholm 1999)
- Björkman, Margareta, ”’Nya intressanta böcker’. Populär läsning från Carl Conrad Behns lånbibliotek” i *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*, red. Yvonne Leffler, (Karlstad 1993)
- Borgström, Eva, *’Om jag får be om ölost’. Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik* (diss. Göteborg 1991)
- Borgström, Eva, ”Går det verkligen an? Om Carl Jonas Love Almqvist” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993)
- Bremer, Fredrika, *En dagbok* (Stockholm 1843)
- Burman, Carina, *Bremer. En biografi* (Stockholm 2001)
- Busk-Jensen, Lise, ”Glansen från Madonnan” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993)
- Busk-Jensen, Lise, ”Rysliga romaner för en penny. 1800-talets litterära marknad” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993)
- Butler, Judith, *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of “Sex”* (New York/London 1993)
- Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* (New York/London 1990/1999)

- Cixous, Hélène, "Medusas skratt" översättning från franskan av Sven-Erik Torhell i *Kvinnopolitiska nyckeltexter*, red. Johanna Esseveld och Lisbeth Larsson, (Lund 1996). Originalets titel "Le Rire de la Méduse" i *L'Arc* 1975
- Condé, Marie-Anne, "Marie Sophie Schwartz och Emancipationsvurmen" (D-uppsats i svenska med litterär inriktning Stockholms universitet vt 1981)
- Donoghue, Emma, *Passions Between Women. British lesbian culture 1668-1801* (London 1993)
- Drevers, Carolyn, *Death and the Mother from Dickens to Freud. Victorian Fiction and the Anxiety of Origins* (Cambridge/New York 1998)
- Faderman, Lillian, *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present* (New York 1981/2001)
- Gilbert, Sandra M. & Gubar, Susan, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* (New Haven 1979)
- Hebbe, Wendela, *Arabella* (Stockholm 1841)
- Hebbe, Wendela, *Brudarne* (Stockholm 1846)
- Heggestad, Eva, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850-1950* (Stockholm/Stehag 2003)
- Hesse, Carla, *The Other Enlightenment. How French Women Became Modern* (Princeton 2001)
- Holm, Birgitta, "Ett världsomspännande befrielseföretag. Om Fredrika Bremer" i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993)
- Holm, Birgitta, *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse* (Stockholm 1981)
- Holmquist, Ingrid, *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur* (Stockholm/Stehag 2000)
- Högnäs, Sten, "Lidelsefull vänskap och förnuftig kärlek" i *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*, red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén, (Stockholm 1999)
- Kessler, Theres, *Ironie und Illusion. Untersuchungen zur Prosa Sophie von Knorrings* (Licentiatavhandling Stockholms Universitet 1997)
- Klitgaard Povlsen, Karen, "Mellan hovkultur och vardagsrum" i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993)
- Knorrning, Sophie von, *Illusionerna* (Stockholm 1836/2000). Utgiven med inledning och kommentarer av Theres Kessler Agdler
- Knorrning, Sophie von, *Qvinnorna* (Stockholm 1836)
- Kolbe, Gunlög, "Marie Sophie Schwartz' roman Mannen [sic] av börd och kvinnan av folket. En populärroman från 1850-talet" i *Det glömda 1800-talet. Några populära genrer inom svensk prosa och dramatik*, red. Yvonne Leffler, (Karlstad 1993)
- Kolbe, Gunlög, *Om konsten att Konstruera en Kvinna. Retoriska strategier i 1800-talets rådgivare och i Marie Sophie Schwartz' romaner* (diss. Göteborg 2001)

- Laqueur, Thomas, *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud* (Cambridge, Mass., 1990)
- Lie, Sissel, "Preciöserna i 1600-talets Frankrike" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4/1982
- Lindén, Claudia, "Mary Wollstonecraft och filosofin som feminism" i *Glänta* nr 1-2/2001
- Lindholm-Olausson, Maivor, "Marie Sophie Schwartz' produktion under 1850-talet. En studie av centrala teman och motiv, berättarteknik och stil" (C-uppsats i litteraturvetenskap Stockholms universitet vt 1987)
- Löfgren, Maria, *Emancipationens gränser. Emilie Flygare-Carléns 1840-talsromaner och kvinnans ställning* (diss. Stockholm/Stehag 2003)
- Melberg, Arne, *Den litterära institutionen. Studier i den borgerliga litteraturens sociala historia* (Stockholm 1975)
- Moi, Toril, "Corinne – kvinnornas grundläggande modernitetsmyt" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr. 3/2004
- Nelson, Barbro, *Sophie von Knorring. En svensk romanförfattarinns liv och dikt* (Stockholm 1927)
- Nilsson, Ruth, *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren* (diss. Lund 1973)
- Papageorgious, Vasilis och William-Olsson, Magnus, *Sapfo dikter och fragment* (Stockholm 2006)
- Qvist, Gunnar, *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (diss. Göteborg 1960)
- Radway, Janice A., *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature* (Chapel Hill & London 1984)
- Rich, Adrienne, "Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens" översättning från engelskan av Pia Laskar i *Kvinnopolitiska nyckeltexter*, red. Johanna Esseveld och Lisbeth Larsson, (Lund 1996). Originallets titel "Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence" i *Signs* vol. 5/1980
- Rubin, Gayle, "The Traffic in Women: Notes on the 'Political Economy' of Sex" i *Toward an Anthropology of Women*, red. Rayna R. Reiter, (New York 1975)
- Schwartz, Marie Sophie, *En fåfäng mans hustru. Berättelse af Fru M. S. S.* *** (Stockholm 1857)
- Sjöblad, Christina, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (Stockholm 1997)
- Stenberg, Lisbeth, *En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap* (diss. Göteborg 2001)
- Svanberg, Birgitta, "'jag är örn. Det är min bekännelse'. Öرنen som symbol för kvinnlig skaparkraft" i *Kvinnornas Litteraturhistoria Del 2, 1900-talet*, red. Ingrid Holmquist och Ebba Witt-Brattström, (Stockholm 1983)
- Toijer-Nilsson, Ying, *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan* (Stockholm 1992)
- Trouille, Mary Seidman, *Sexual Politics in the Enlightenment. Women Writers Read Rousseau* (New York 1997)

- Ulvros, Eva Helen, ”Vi lutade hufvuden och hjertan till varann. Om kvinnors kärlek och vänskap på 1800-talet” i *Finsk Tidskrift* nr. 2-3/2004
- Ulvros, Eva Helen, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf* (Lund 2001)
- Wahl, Elizabeth Susan, *Invisible Relations. Representation of Female Intimacy in the Age of Enlightenment* (Stanford 1999)
- Wallen, Nils Erik, *Sophie von Knorring och samhället. Studier över en svensk författarinna och hennes ställning i samtiden* (diss. Helsingfors 1962)
- Watson, Patricia A., *Ancient stepmothers. Myth, Misogyny and Reality* (Leiden 1995)
- Westman Berg, Karin, *Studier i C. J. L. Almqvists kvinnouppfattning* (diss. Göteborg 1962)
- Vinge, Louise, ”Ömhet, kärlek, dygd och vänskap” i *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*, red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén, (Stockholm 1999)
- Witt-Brattström, Ebba, ”Hon var en kvinna i ordets hela potens. Om Sophie von Knorring” i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria II*, red. Elisabeth Möller Jensen m.fl., (Höganäs 1993)
- Woolf, Virginia, *Ett eget rum. Och andra essäer* översättning från engelskan av Jane Lundblad. (Stockholm 1958). Originallets titel *A Room of One's Own* (1929)